

nomi-dış artık çekme biçimlerinin üzerine dayandığı toplumsal ilişkileri aşındırdı. Siyasal birikimin üzerine dayandığı zorunlu alt tabaka, deyim yerindeyse kapitalizm öncesi devletin seçkin üstyapısının altından iskemleyle bir kerede ve sonsuza dek çekti. Bundan böyle Alman devletin elindeki devasa kaynaklar kuşku götürmez bir biçimde sermayenin hizmetine koşuldu.

4 İngiliz Devletin Oluşumu ve Kapitalizmin Yükselişi

Fransa ve Almanya'da siyasetin ve toplumun evrimine ilişkin daha önce yaptığımız tartışmalarda, Fransa ve Almanya'daki gelişmeler ile İngiltere'de ortaya çıkan gelişmeler arasındaki karşıtlığa yer geldikçe değinmiştik. Avrupa genelinde kapitalizme geçiş ile devletin oluşumu arasındaki ilişkiye dair herhangi bir genel sonuç çıkarmadan önce, İngiliz devletin oluşumunun bazı ana yönleri üzerinde durmak uygun olacaktır.

1. Tarımsal Kapitalist Devlet

1. Bölümde, İngiltere'de tarımsal kapitalizmin gelişmesi ile ilgili sunulan tablo, Kıta Avrupası'nın mutlakçı devletlerinden tamamen farklı yeni bir devlet biçiminin doğuşunun sinyallerini vermekteydi. Robert Brenner'in yazdığı gibi,

Lordların, köylü tasarrufuna karşı mutlak özel mülkiyeti otumlamaları ... feodal hükümdarların özelleşmiş iktidarlarına karşı ve onların üzerinde bir zor tekeline sahip farklı bir devlet türünün yavaş yavaş ortaya çıkmasıyla el

ele gitmiştir. Ancak Tudor döneminde ortaya çıkan devlet, bir mülkiyetlik değildi. Tüccar lord, kapitalist çiftçi ve kiralık ücretli emek arasında yeni yeni doğmakta olan üçlü kapitalist hiyerarşiye nezaret etmek suretiyle, yükselen toprak kiralarından kazanç sağlayabilen İngiliz toprak sahibi sınıfların, artık çekmek için doğrudan, ekonomi-dışı zorlamaları yeniden gündeme getirmeye ihtiyacı yoktu. Ayrıca arığa [vergi/makam ve savaş gibi] siyasal yollardan el koymanın bir aygıtı olarak devletin de dolaylı biçimde kendilerine hizmet etmesine gerek duymuyordı.¹

Tudor monarşisinin, yaşama şansına sahip bir mülkiyetlik oluşturmamasının başlıca nedenlerinden biri, toprak sahibi büyük kodamanların nüfuzunu dengelemeye çalışırken, -tam da Parlamento'nun üstünlüğünün ve kapitalizmin nihai zaferinin ardındaki harekete geçirici gücü oluşturacak olan- gentry'nin ekonomik ve toplumsal iktidarını güçlendirmesinde yatmaktadır.² Reformasyon Taç'a, devletin el koyduğu kilise topraklarının büyük bölümünü sömürmek suretiyle kendine bağimsız bir gelir kaynağı oluşturmak gibi eşsiz bir fırsat sunmuştu. Bununla birlikte 1543 ile 1551 arasında Fransa ile olan savaş Taç'ı, elindeki kilise mülklerinin çoğunu (tahminen ülkenin dörtte birini) elden çıkarmak zorunda bıraktığı için, bu mali temel süratle tükendi.³ Bundan en fazla yararlanan, sayıların ve mülklerinin boyutlarını muazzam ölçülerde artıran, Tudor'un yarattığı gentry oldu. Lawrence Stone'un belirttiği gibi,

1540 ile 1640 arasındaki İngiliz toplumsal tarihinin en başta gelen olgusu (tabi bunun İngiliz siyasal tarihinde de yansımaları olmuştur), toprak sahibi sınıfların ve meslek sahiplerinin sayı ve servetlerindeki büyüme idi. Lordların sayısı 60'dan 160'a; baronların ve şövalyelerin 500'den 1400'e, eşya sahiplerinin 800 civarından 3000'e ve silah taşıyan gentry sayısı da yaklaşık 5000'den 15.000'e çıktı. Demek ki nüfus ancak iki kat artarken, toprak sahibi sınıfın sayısı üç kat artmıştı.⁴

Kilise topraklarının büyük bölümünü elden çıkaran Taç, aynı dönemde Fransa devleti için son derece kazançlı bir iş olan başka bir gelir kayna-

ğını daha yitirmişti: Görev/makam satışı. Sağlık görevler olmakla birlikte; İngiliz monarklarının elinde, ortaçağdan bu yana varolan ve sayıları yetersiz kalan görevlerin üstünde son derece sınırlı sayıda yeni görev yaratma hakkı bulunmaktaydı. Elizabeth'in 1587'de sağlık makam sayısını arttırma girişimi yargıların engellemesi ile karşılaşmıştı. Üstelik bu bir avuç makamın satışından krallık hazinesi değil, saray mensupları ve memurları yararlanmaktaydı.⁵

Yine I. James'in makam satış işini genişletme çabaları da pek başarılı olmadı. Uygulama, Parlamento'da sürekli olarak engellenmeye devam etti. Aslında makam satışı, İç Savaş'tan sonra da sürdü. Ama artık Taç'ın gücünü arttırmak üzere tasarlanmış bir uygulamaya değildi; daha çok aristokrasinin denetimi altında bir uygulamaya dönüşmüştü ve "kralın mülkiyetinden değil, ulusun bu sınıfının [aristokrasinin] alışkanlıklarından kaynaklanmaktaydı".⁶

Bu uygulamaların mülk sahibi sınıflar arasında varlığını sürdürmesi, kimilerinin aristokratik *ancien régime*'in, onyedinci yüzyıldaki siyasal ve toplumsal ayaklanmalardan olduğu kadar toprakta kapitalist ilişkilerin gelişmesinden sonra da devam ettiğini düşüncemelerine yol açmıştır. Bu, ileride daha ayrıntılı bir biçimde üzerinde duracağımız önemli bir konudur. Şimdilik, makam satışlarının, patronajın ve arpağların denetiminin Taç'ın değil, toprak sahibi sınıfların elinde oluşunun, onyedinci yüzyılın ortalarında gentry'nin pekiştirdiği toplumsal ve siyasal güçler hakkında bir şeyler söylediklerini belirtmekle yetinelim.

1640'a gelindiğinde gentry, ne yerel bir kontun imamlı hizmetlisi ne de Taç'ın denetiminde bulunan siyasal bir hizmetçi sınıfıydı. Commonwealth'in tam yurttaşı, varlıklı bağimsız kişilerdi. Üniversitelere, barolara akın etmiş, yargı sıralarını doldurmuş ve diğer toplumsal grupları Avam Kamarası'ndan sürmüşlerdi ... Gentry'nin yükselişi ... siyasal açıdan tek başına çağın en önemli toplumsal gelişmesini temsil etmekteydi.⁷

Gentry'nin toplumsal gücünü büyük oranda Taç'a karşı berteklediği açıktır. Yine asilzadelere baskın çıktığı da kesindir. Geleneksel "saray" aristokrasinin temelini oluşturan asilzadelerin, onaltıncı yüzyılda ve onyedinci

1. Bremner, "Avrupa Kapitalizminin Tarımsal Kökenleri", T.H. Aston ve C.H.E. Philip'in yayına hazırladıkları *The Brenner Debate* (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınları, 1987), s. 298.

2. Lawrence Stone, *The Causes of the English Revolution* (New York: Harper & Row, 1972), s. 63.

3. Age, s. 61; Christopher Hill, *Reformation to Industrial Revolution* (Harmondsworth: Penguin Books, 1969), s. 31.

4. Stone, *Causes*, s. 72.

5. K.W. Smart, *Sale of Offices in the Seventeenth Century* (Utrecht: HES Publishers, 1980), s. 49-50; Stone, *Causes*, s. 61.

6. Smart, *Sale of Offices*, s. 54.

7. Stone, *Causes*, s. 75.

yüzyıl başlarında "kır" da kapitalist gentry'nin ortaya çıkmasıyla geri plana düşen, çökmekte olan bir aristokrasi olup olmadığı sorusu etrafında epey bir tartışma olmuştur. Tanımsal kapitalizmin gelişmesi sadece kırdaki toplumsal ilişkileri değiştirmekle kalmadı; aynı zamanda asilzadelerin büyük bölümünün gelirlerini temin ettikleri ticaretin ve değişimin de niteliğini biçimlendirmeye başladı. 1560-1640 arasında asilzadelerin üçte ikisinin sömürgelerde ticari ya da endüstriyel faaliyetleri olduğu sanılmaktadır.⁸ Burada önemli olan, *birizin* bir toplumsal yapının "onyedinci yüzyıl sonlarında ... toplumsal ve siyasal hiyerarşinin doruğunu temsil eden soylu ünvanlı ve silah taşıyan lordlar aristokrasisine damgasını vurarak, onları diğer Avrupa monarşilerindeki muadillerinden ayıran⁹ radikal bir değişikliğe uğramasıdır. Gentry gibi asilzadelik de yeni bir tür hakim sınıfa dönüşmüştü:

Oluşumu şimdiki ilgi alanımızı oluşturan bu sınıf, sürekli olarak yeni üyeler edinmekteydi ve bu yüzden tabaka, servet ve gelir konusunda farklı unsurları içermesi doğaldı. Ama bu ve başka ayrımlara rağmen, sınıf üyeleri aynı cinsin türleriydiler. Ortak özellikleri, kâr elde etmek amacıyla sermayeye sahip olmak ve sermaye biriktirmek olan tek ekonomik sınıfı oluşturmaktaydılar.¹⁰

Ama gentry'nin birikim gücünü de hafife almamak gerekir; zira gerçek değişim iktisi kendini toprak üzerinde duyurmaktaydı. Bağımsız gelir kaynaklarını kesmek ve kendi gücünü ulusal düzeyde Parlamento'da ve yerel düzeyde de ("bağımsız varlıklı insanlar"ın saflarından devşirilen) Sulh Yargıçları aracılığıyla pekiştirmek gibi manevralarla Taç'ın gücünü kısıtlayan gentry, devrimden önceki yıllarda kralın mutlaklığını güçleştirmeye çalışan bütün girişimlere karşı koyabilecek bir dizi alt edilmezi zor siyasal kurum oluşturmıştı. Sonuçta ne I. James, ne de I. Charles, Taç'ın mutlakçı iktidarını daha fazla güçlendirmeyi başarabildiler. I. Charles, gentry'nin iktidarının temellerini oynak için şu girişimlerde bulunmuştu: Siyasal karar alma sürecinde Parlamento'nun rolünü tanımaya yanaşmadı; Parlamento'nun rızasını almadan vergileri yükseltti; Sulh Yargıçlarının, gücünü azaltmaya çalıştı; Katolik yanlı dış politikasında varolan

ve Protestanlığa yönelik olarak algılanan tehditin yanında, Taç'ın İrlanda politikasıyla gentry'nin mülkiyet haklarını hedef aldı. Ama bütün bunlar 1640'larda Taç'a ve kraliyet mutlaklığına karşı birleşik bir muhalefetin örgüdenmesine yaradı.¹¹

Kraliyet mutlaklığının sonunu getiren bunalım, I. Charles'ın İskoçya ile yapılan savaşı kaybetmesi ile areslendi. Böylelikle kral, hem savaşın mali giderlerini daha fazla karşılamaya yanaşmayan büyük tüccar oligarşilerini hem de mülkiyet haklarına daha fazla saldırılmasına kuşkuyla bakan toprak sahibi sınıfları [kendinden] soğutmayı başardı. Taç'ın yüz yüze kaldığı mali bunalım, Charles'ı Parlamento'ya başvurmak zorunda bıraktı. Ama 1640'daki Uzun Parlamento seçimleri, Taç açısından kesin bir yenilginin sinyallerini verdi. Parlamento'ya hakim mülk sahibi kesimler, Kralcı mutlaklığın yarattığı tehdit karşısında birleştiler. Belli başlı amaçlarını süratle gerçekleştirmiş olmaları, bu alternatif siyasal iktidarın gücünün bir kanıtıydı:

1641 yazında birleşik muhalefet bütün olumsuz amaçlarına ulaşmıştı. Taç'ın [kendilerinden] rıza almadan vergi koyma yetkisini elinden aldılar; merkezi yönetimin belli başlı organlarını, Kuzey ve Galler Konseyi'ni, Yüksek Komisyon Mahkemesini, Request'leri ve Yıldız Mahkemesi kaldırdılar; Laudcu ruhban ve Yüksek Kilise politikalarını tersine çevirdiler ve muhalefinin kovuşturulmasını durdurdular; kralcı politikaların önde gelen temsilcilerini cezalandırdılar.¹²

Kralcı mutlakçılık zafer kazansaydı, bunun burjuva muhalefetin servet ve talihî tüzetinde derin etkileri olurdu. Böyle bir gelişme, mülk sahiplerinin servetlerini diledikleri gibi kullanmakta özgür olmalarını anlamına gelirdi. Taç, toprak sahipleri ile kiracıları arasındaki ilişkilere sürekli olarak müdahalede bulunmaya ve Taç'ın ayrıcalıklarını özel mülk sahiplerine karşı sürdürmeye çalışmıştı. E.P. Thompson'un belirttiği gibi,

Bir açıdan, "antik haklar"dan "doğal hukuk" ve satın almaya kadar "temel mülkiyet nizamı"nın; yani yarıya kendine yeterlilikten kâr amaçlı mal ticaretine dek üretim tarzının ve manonun; manor ile loncanın organik zorlamalarından özgür emek pazarının atomlaşmış zorlamalarına dek üretim ilişkilerinin, kapitalist bir biçimde yeniden tanımlanması söz konusuydu ... Başka bir açıdan ise ... Kiyamet Günü'nün büyük manasının yün işleyicilerinden

11. Stone, *Cavaliers*, s. 118-35.

12. *Age*, s. 137.

8. Pauline Gregg, *Black Death to Industrial Revolution* (Harrap, 1976). Alınanları Colin Barker, "Sanayi Öncesi İngiltere Üzerine Notlar", Manchester Polytechnic, 1983. (Telesit).

9. Perez Zagorin, "İngiliz Devriminin Toplumsal Yorumu", Lawrence Stone'un yayına hazırladığı *Social Change and Revolution in England, 1540-1640* (London: Longman, 1965), s. 50.

10. *Age*, s. 51.

başlayıp, savaşta baronların zayıflamasından, "özgür emek" in gelişmesinden, koyun otlaklarının çitlenerek kapatılmasından, Kilise topraklarına el konup yeniden dağıtılmasından, Yeni Dünyaya'nın yağmasından, bataklıkların kurulmasından ve sonra devrimden geçip, çitlenmeye ve çorak toprakların istahına son bir hız verilmesine uzanan olağanüstü karmaşık gerçek bir devrim söz konusuydu.¹³

Bununla birlikte Parlamento bütün kazanımlarını ancak, mülk sahiplerini krallık otoritesi ile giderek daha sert çatışmalar içine sürükleyen halk mücadelelerine taraf olarak karışarak elde etmiştir. Parlametodaki radikaller, Kral karşısında kendilerini güçlendirmek ve destek için Londra'daki kentli kitlelere başvurmuşlardır. 1641'de "Büyük Sitem" in yayınlanması, devrimde dramatik bir evreye gelindiğinin işaretiydi. Böylelikle Londra'lı sıradan yurttaşlar kitlesi sahneye çıkmış ve gösterilerde, tartışmalarda ve ajitasyonda boy göstermeye başlamıştı.. Uzun Parlametod etrafında oluşan ajitasyonda, Parlamento'ya egemen olanların dar sınıf çıkarlarının çok ötesine geçen son derece farklı bir dizi talebin var olduğu görülmeye başlanmıştır. Brian Manning'in işaret ettiği gibi Londra'da:

Çıraklar, gençler, zanaatkarlar, ustalar ve genelde alt sınıflar arasında dini radikallerle ayıllıkların sürdürüldükleri başka bir ajitasyon vardı. Bu ajitasyon gücünü, sanayinin bulunduğu ve yoksul insanların yaşadığı yerlerden alıyordu. Amaç sadece Lordlar Kamarası'nın muhalefeti alt etmek değil, aynı zamanda Parlamento'dan piskoposlarla papacıların temizlenmesi gibi sınırlı taleplerin de ötesine geçerek, piskoposluğun ve dua kitabının tamamen kaldırılması için Avam Kamarası'na baskı yapmaktır. Taleplerine destegi zenginlerin ve nüfuz sahiplerinin gücünden değil, ancak sokaklarda toplanan kalabalıkların gücünden alabilirlerdi...¹⁴

Bu halk ayaklanmasının azmasından duyulan korku, Parlamento'nun bir bölümünü kralcı kampa sürükledi. Böylece Parlamento, biri düzenin öteki halkın partisi olmak üzere ikiye ayrıldı. Hakim sınıf içerisinde meydana gelen bu bölünme, Parlamento'da J. Charles'a suikast yapılmasına ve İngiliz Devrimi'nin başlamasına yol açtı. Christopher Hill'in yazdığı gibi, "kısacası, hakim sınıfın iki grubu arasında bir kavga yaşanmaktaydı; ama seytirciler, ancak bir *tertius gaudens* olabilecek, çok başlı bir canavardı.

Parlamentar sınıfın birliği bir kere parçalandığında, toplumsal devrim de mümkün hale geldi."¹⁵

Devrim yıllarından sonra zaman zaman halk kitlelerinin işe karışması, kralcı mutlaklığın güçlerinin yenilgiye uğratılmasında ve Parlamento önderlerinin tam anlamıyla devrim yoluna sokulmasında tayin edici bir etken olmuştur.

Aksi halde gentry arasında belli bir uzlaşmayla neticelenebilecek olan iç savaş, "orta sınıf insanlar"ın radikal kesiminin baskısıyla bir devrime dönmüştü; bunlar burjuvazinin, kapitalizmin küçük üreticiler arasından gelişmesini temsil eden kesimini oluşturmaktaydılar; küçük köylü ve zanaatkarlardan bazılarının oluşturduğu devrimci hareketin başında bulunuyorlardı; ama ilerde kapitalist haline gelecek girişimci zanaatkarlar, yenilikçi çiftçilerin üst tabakası ile küçük üreticiler, köylüler ve el işçileri arasında bir çıkar farklılığının olduğu fark edilince, bu hareket de bölündü; ve halk desteğini yitiren burjuvazi tectit oldu; 1650'lerde bir karşı devrim hüviyetine bürünerek, eski hakim sınıfın yeniden dirilişi ile halk kitlelerinin direnişi arasında kaldı.¹⁶

Devrimden 1660'daki Restorasyon'a kadar geçen süre ile 1660-1688 arası, gerek aşağıdan gelen ve 1640'da dizginlerinden boşanmış olan tehlikeye, gerekse yeniden hortlayan mutlaklık korkusuna karşı toprak sahiplerinin mülkleriyle dilediklerini yapma özgürlüklerini savunmaya çabalarını siyasi istikrarsızlıkta dolu yıllar oldu:

Varılan çözümden yararlanırlar, kesin olarak Parlamento'da temsil edilen kimselerdi: Yani varlıklı insanlar, özellikle de toprak sahipleri. Mülklerini tasarruf hakkı, Taç'ın ayığına dolanan bir yığın anayasal müstemilada ve hem mülkiyet hakları konusundaki yargılamada tarafız olan hem de onları çığneyenlere karşı acumasız davranan Hukukun egemenliğince güvence altına alınmıştı...¹⁷

1660, halk muhalefetinden duydukları korku mutlaklıktan duydukları korkuya ağır basan toprak sahibi sınıfların, biraz daha kral yanlısı olan kesiminin geçici zaferini temsil etmekle birlikte; Parlamento'dışı vergilendirmeye karşı yasalar onaylandı. Restorasyon'da da ("lordluğu

15. Christopher Hill, *The Century of Revolution 1603-1714* (London: Sphere Books, 1973), s. 89.

16. Brian Manning, "Onyedinci Yüzyıl İngiltere'sinde Sınıf ve Devrim", *International Socialism*, sayı 2:38 (Bahar 1988), s. 50.

17. E.F. Thompson, "İngiltere'nin Hususiyetleri", s. 317.

13. E.F. Thompson, "İngiltere'nin Hususiyetleri", *Social Register* (1965), s. 316.

14. Brian Manning, *The English People and the English Revolution* (Harmondsworth: Penguin Books, 1978), s. 80-1.

mutlak sahipliğe döndüren.¹⁸ feodal kiralarm ve Vesayet Mahkemesi'nin kaldırılması gibi) kralcı tekelere karşı yasalar çıkarıldığı görüldü. Daha sonra 1661 ve 1677 tarihli yasalar küçük kiracıların belgeliıklarını zayıflatarak, "rant-sıkışmasına", tahliye ve çitlemeye giden yolu açtı.¹⁹

Denizcilik Yasaları (1650-51; 1660 ve 1661'de onaylandılar) kapalı sömürge sistemini mümkün kıldı ve sömürgelelerin Parlamento'ya bağlanmasını sağladı.²⁰ Özetle, "tutucu" restorasyon bile büyük oranda kapitalizmin güçlerini, Parlamento'nun egemenliğini güçlendirmiş ve dahası Fransa kalıbında bir mutlakçı devlet kurma umudundan geriye kalanları da silip süpürmüştü. 1688 tarihinde varılan çözümde, 1640'ların radikalizmine esin kaynağı olan bir tür "popüler" politikadan geri adım atıldığına tanık olunmaktadır. Fakat bu kez aristokrasi de, Toriler de mutlakçıktan çok halk isyanından korksalar bile, toprak sahibi sınıfların hiçbir kesiminin, eski hareketten duydukları dehşeti Taç'ın gücünü anlamlı bir yoldan güçlendirme sürecine çevirmeye hazır olmadıkları açıktı. Taç, bütün devlet görevlilerini arama; Parlamento'yu açma, kapama; savaş açma; Parlamento'dan çıkan yasanın geri çevirme hakkı gibi belli yetkileri elinde bulunduruyor olsa da, bu yetkiler kesinlikle sınırlı yetkililerdi. (Nadiren yaşama geçirilme imkanı bulduğundan, bilhassa Taç'ın yasanın geri çevirme yetkisinin hiçbir etkisi yoktu). Var olan, mali bakımdan Parlamento'ya bağımlı anayasal bir monarşiydi. Hill'in özetlediği gibi:

Kapitalist gelişmeye en büyük engeli oluşturan (Yıldız Mahkemesi, Yüksek Komisyon Mahkemesi, Vesayet Mahkemeleri ve feodal kiralar gibi) idari organların ortadan kalktığı; yürütmenin, mülk sahibi insanlara bağımlı ve yargının denetiminden uzak olduğu; gücünü, ancak güçlü bir donanma ve Denizcilik Yasası gibi dışsal ilişkilere dayandırdığı; yerel yönetimin ulusal yöneticilerin elinde bulunduğu ve Parlamento'ya bağımlı bir KİLİSE tarafından alt tabakalara disiplininin vazedildiği bir devlet ortaya çıktı.²¹

Özetle, onyedinci yüzyılın sonlarında İngiltere'de, gelişmekte olan bir tarım kapitalistleri sınıfının gereksinimlerine giderek daha çok karşılık

gelen, aynı dönemde Fransada var olan vergi/makam devletinden kökten farklı toplumsal temellere dayanan, yeni tipte bir devlet ortaya çıkmıştı. Kıtanın mutlakçı devletlerinden farklı olarak İngiltere devleti, artık vergi ve görev satışı gibi yollarla köylü uyruklardan ekonomik artuk çekmesi için aristokrasinin bir aracı olmaktan çıkmıştı. Brenner'in de vurguladığı gibi,

onyedinci yüzyıl sonlarında İngiltere'nin tarımsal kapitalizme doğru evrimini, şu eski "ekonomik olan" ile "siyasal olan"ın "karşımı"na son vermiş ve "devlet" ile "sivil toplum" arasında kurumsal bir ayrılık yaratmıştı.²²

II. İngiliz Devletinde Vergilendirme ve Makam Satışı

Avrupa ölçütlerine göre bakıldığında İngiliz devletinin bir benzeri daha yoktu. Ancak 18. yüzyıl ilerledikçe, İngiltere'nin Kıtanın mutlakçı devletleriyle belli benzerlikler sergilemeye başladığı görüldü. Ama bu yüzyılsel benzerlikler aldatıcı olabilir. İngiliz devletinde vergi ve makam satışı tamamen farklı bir temele dayanmaktaydı. İngiltere'de başlıca vergi biçimi, Parlamento aracılığıyla bizzat toprak sahibi sınıflar tarafından toplanan Toprak Vergisi idi. Verginin toplanmasına, aşağı gentry, kiracı çiftçi ve yeomanlık sınıflarından devşirilmiş tahsildarlar ve tahakkuk memurları nezaret etmekteydi.²³ Kontluklarda verginin tahakkuku ve toplanması işlemlerine nezaret eden Toprak Vergisi memurları, yerel gentry ve Sulh Yargıçları arasında devşirilmişti. Brooks'un belirttiği gibi:

Tahsildarların ve kâtiplerin atanması, kontluğun kodamanları ile [Kontluğun] Parlamento Üyeleri arasında görüşülüp karara bağlanmaktaydı ve "kayırmacılık" a dayanmaktaydı ... Sadece nadiren, büyük siyasal gerilim ve parti kavgılarından sırasına yukarıdan toptan bir müdahale söz konusu olmaktaydı. Tahsildar listeleri uzun zaman değişmeden kalırdı. Parlamento ve siyasal ulus, tahsildarları Taç'ın belirlemesine göz yummak konusunda son derece gönülsüzdüler.²⁴

Toprak sahibi sınıfların ulusal olsun yerel olsun Toprak Vergisi'nin

22. Brenner, "Avrupa Kapitalizminin Tarımsal Kökleri", s. 299.

23. Colin Brooks, "Devlet Maliyesi ve Siyasal İstikrar: Toprak Vergisinin İdaresi, 1688-1720", *The Historical Journal*, cilt 17, sayı 2 (1974), s. 288-9; William Reginald Ward, *The English Land Tax in the Eighteenth Century* (Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1953), s. 4.

24. Brooks, "Devlet Maliyesi", s. 293.

18. Christopher Hill, "Bir Burjuva Devrimi", J.G.A. Pocock'un yayına hazırladığı *Three British Revolutions, 1641, 1688, 1796* (Princeton: Princeton Üniversitesi Yayınları, 1980), s. 116.

19. Açı, s. 116; Philip Corrigan ve Derek Sayer, *The Great Arch* (Oxford: Basil Blackwell, 1985), s. 82.

20. Hill, *Reformation to Industrial Revolution*, s. 158-61; Corrigan ve Sayer, *Great Arch*, s. 83.

21. Hill, "Bir Burjuva Devrimi", s. 134.

idaresini korumakta gösterdikleri kiskançlık, Taç'ın vergiyi yeniden denetlemeye yönelik en ufak bir girişimine bile tahammüllerinin olmadığını bir göstergesiydi. Aslında Toprak Vergisi, tam da mutlaklığı çağırıldığı için gümrük ve tüketim vergilerine tercih edilmekteydi. Tarihsel olarak bu ikisi arasında son derece yakın bir ilişki vardı. Gümrük ve tüketim vergileri, Taç'ın bağımsızlığının uzun süredir simgesi olmuş ordu ve donanma için geçeri idi.²⁵ Mudakçılığın yaratığı tehdidin etkili bir biçimde tasfiye edilmesiyse, onsekizinci yüzyılın başlarında olduğu gibi, tüketim vergisine duyulan husumet de ortadan kalktı.²⁶

Bununla birlikte Toprak Vergisi, vergi sisteminin ana parçasını oluşturmaya devam etti; çünkü çeşitli dolaylı vergiler, gümrükler ve tüketim vergileriyle desteklenebile, işleyiş yerel olarak denetlenebilmekte, bürokratik yollarla idare olunması gerekmekteydi. 1688 ve 1714 arasında toplam 122 milyon poundluk gelirin 46 milyondan fazlasını, toprak ve tahakkuk eden vergilerden toplananlar oluşturmaktaydı.²⁷ Vergi tarihi oldukça düşüktü: Pound başına ortalama dört şilin tutuyordu. Ödenmemesi gibi bir sorun pek olmamakla birlikte, vergi tarihinin düşüklüğü mutad ve yaygın bir görünümüdür.²⁸ Genel olarak alındığında lorda ödenen kira içinden düşüldükten sonra, kiracı vergiyi düzenli bir biçimde ödemekten şikayet etmiyordu.²⁹ Dolayısıyla Toprak Vergisi "zora değil, rızaya dayanmaktaydı."³⁰ Bunun nedeni, Parlamento'daki yıllık oylamalar sırasında toprak sahibi sınıfların bu vergileri bizzat kendilerinin toplanmasından ileri geliyordu. Üstelik Toprak Vergisi, tarımsal ücretli emek sömürsünden gerçekleştirilen işlemlerin bir bölümü olarak kendi kapitalist arzuları kiralarından alınan büyük malikâne sahiplerine ödenen kapitalist sonlarında ortaya çıkan İngiliz tarım kapitalizminin üçlü yapısına son derece uygun düşen bir vergi biçimiydi. Bir Parlamento'da odaklanmış ve toprağa bağlı çıkarların egemenliği altındaki siyasal ulus ile 1688-1714 arasındaki pek övünülen "siyasal istikrar" çağına temel oluşturmuş tarımsal kapitalizmin yeni doğmakta olan ekonomik ilişkilerine bu denli

25. Edward Hughes, *Studies in Administration and Finance 1528-1825* (Manchester: Manchester Üniversitesi Yayınları, 1934), s. 122.

26. William Kennedy, *English Taxation 1640-1799* (Londra: C. Bell ve Oğulları, 1913), s. 72.

27. Brooks, "Devlet Maliyesi", s. 283.

28. Age, s. 282.

29. Ward, *English Land Tax*, s. 7.

30. Brooks, "Devlet Maliyesi", s. 284.

uygun düşen başka bir şey daha bulmak mümkün değildir.³¹

Bu durum, XIV. Louis'nin saltanatı sırasında Fransız ile alabilirdiğine bir karşıtlık içindedir. Brooks'un belirttiği gibi,

1688'den sonra yerel [idareler], ulusun merkezi yönetimiyle içiçe geçti. Bu, bir yandan Intendant ile bendelerin rolünün; öte yandan devasa bağışlıkların ve ayrıcalıkların, yerel topluluk ile taşıyıcı bölüp, ikiye ayırdığı Fransa'nın durumundan son derece farklıdır. Yine, maliye ile onu idare eden kimseler arasında bir Ara Dönemin [Interregnum] girmesiyle devlet ile topluluk arasında oluşan bölünmeden de son derece farklıdır.³²

Fransız soyluluğunun devletten kopması elbette hikâyenin sadece bir yanını oluşturmaktaydı; bu durum olsa olsa köylünün ürettiği artık üzerinde, devlet ile soyluluk arasında kopan rekabetin bir ifadesiydi. Aynı anda, gördüğümüz gibi, (burjuvazinin geniş kesimlerinde olduğu gibi) soyluluk da, makam satışı ve patronaj eliyle devlet yapılarıyla bütünleştirilmişti; sonuçta yerel topluluk ile merkezi yönetim arasındaki bölünmeler büyük ölçüde giderilmişti.

Ama burada da, özel makam sahipliği, arpalıklar ve patronaj sorunu üzerinde İngiliz devleti ile Kura Avrupası'nın vergi[ye]/makam[la dayanan] devletleri arasında görünürde büyük koşutluklar bulunduğu düşünülebilir. Ancak İngiltere'de sık sık vuku bulan büyük sorun vergilerin toplanmasından ya da toprak sahibi sınıfların vergileri ödemedeki isteksizliklerinden kaynaklanmıyordu; zorluk, toplanan vergileri, tahakkuk şden vergilerden kalanları tahsildarlardan alıp Hazineye yatırmaktaydı. Tahsildarlar kendi bilançolarını denkleştirip, kalan bakiyeleri kişisel kazançları olarak alkoyuyorlardı. Dolayısıyla tahsildarlık, yetki ve nüfuzun özel mirası olarak görülen ve yıpratılan arpalıklara dönmüştü. Whiglerin zaferinden sonra tahsildarların bilançoların hazırlanmasını geciktirmeleri ve parayı Güney Deniz Şirketi gibi maceracı işlere yatırmaları, mutad bir uygulamaya halini aldı. Yüzyılın ortalarında, bu tür işler yapan tahsildarları kovmak çok nadir rastlanan bir durumdur; tahsildarlık, "özel mülkiyet"e yapışmıştı adeta.

31. Bu dönemin siyasal çatışmaları ve bilahare bu çatışmaların azalmasına ilişkin giriş niteliğindeki en iyi kitap şudur: J.H. Plump, *The Growth of Political Stability* (Londra: Macmillan, 1967). Gerçi bunun, kapitalizmin toprakta gelişmesi konusuna ilişkin açık bir biçimde kurmasa da, Toprak Vergisi ile "siyasal istikrar" arasındaki bağlantı, Brooks'un devlet maliyesine ilişkin gözlemlerinin ana temasını oluşturmaktadır.

32. Brooks, "Devlet Maliyesi", s. 300.

Yüzyıl ortalarında devlet hizmetinin bütün tavrı değişmişti ... Vergi İdare Kurulunda bir koltuk (ki 1715'de en güvenilirler aküferden biriydi), Henry Keball tarafından en yüksek fiyatı verecek olana satılacak bir mal olarak görülmekteydi. Vergi komisyoncuları, tahsildarlıklar müfettişlikleri, genellikle talihî yaver görevini bir tahsildarın hizmetleri karşılığı büyük, güzel bir ödül patronajının parçası haline geldi ... Bazı tahsildarlar, işin bir veki tarafından yürütülmesinin verdiği rahatlıktan memnundular; başkaları içinse özel kazanç için bir fırsat oluşturmaktan ziyade kamusal bir güvence anlamı taşıyordu.³³

Gümrük ve tüketim vergileri konusunda da işler çok farklı değildi. Her ne kadar 1671'de tarım vergisi ve 1683'de tüketim vergisi kaldırılmış olsa da, buralarda da patronaj ve çürüme 1715'den sonra süratle arttı. Örneğin Walpole'un Tuz Vergisini yeniden getiren 1732 tarihli tüketim vergisi ayardaması, bir şilne düşürülen Toprak Vergisinin yerine konulmak üzere düşünülmüş olsa da, Edward Hughes bu ayarlamaların ardında tuz komisyoncularının durumlarını koruma arzusunun yattığını ileri sürmektedir. Öte yandan, Walpole'un düşmesinden sonra patronaj hakkındaki düşünceler çok daha fazla telâfuz edilmeye başlandı.³⁴ Bu uygulamaların sürdürülmesi şu tür sonuçlar çıkartılmasına neden oldu: Makam satışı ya da siyasal patronaj söz konusu olduğunda, İngiliz devleti özünde onsekizinci yüzyılın uzunca bir bölümünde *ancien régime* tipli bir devlet olarak kalmıştır.

1688-89 Devrimi, ulusun görev satımının sürdürülmesinde asıl çıkan olan bu kesimin konumunu güçlendirmiştir. Ancak bu devrimden sonra orta sınıflar, aristokrasinin iktidara karşı çıkması, *ancien régime*'e çok daha ciddi eleştiriler yöneltilmiş ve idaredeki suistimaller elden geçirilmiştir.³⁵

Ancak bu görüş, İngiliz devletinde makam sahipliği ile vergilendirme arasında var olan ilişkilerin gerçek doğasını ciddi bir biçimde bozmaktadır. Örneğin aynı dönemde Fransa'da dolaysız vergilerde yaşanan paalamayı andıracasına, İngiltere'de onsekizinci yüzyılın başlarında doğrudan vergi gerilerken, dolaysız vergilerin arttığı doğrudur; ama bu durum bir *ancien régime* devletinin "Yaşlı Fahişe" kılığında yeniden güçlenmekte olduğunun kanıtı olarak görülemez. Temel tüketim kalemlerinden alınan tüketim vergilerinin artırılmasının, hakim sınıf kesimleri arasında hatırı sayılır

33. Ward, *English Land Tax*, s. 176.

34. Hughes, *Studies*, s. 294-312.

35. Smart, *Sales of Offices*, s. 61; Benzer bir görüş, J.S. Bromley'in yayına hazırladığı *The*

bir muhalefet yaratığı doğrudur; ancak bu, tüketim vergilerinin emeklemekte olan bir mutlaklığı çağrıştırmaktan ileri gelmez. Zorunlu mallardan alınan vergiye karşı çıkılması, büyük ölçüde böyle bir şeyin izretleri arttırıp *kârları* azaltacağı varsayımına dayanmaktaydı. Başka bir deyişle tüketim vergilerine karşı çıkışın gerisinde, karekter olarak bariz biçimde kapitalist olan bir dizi kaygı bulunmaktaydı. Öte yandan tüketim vergisi ve dolaylı vergi biçimlerine daha fazla güven duyan kesimler, benzer bir dizi kaygıyla hareket etmekteydiler. Walpole'un Tuz Vergisi'ne getirdiği gerekçe, *herkesin ödemek zorunda olacağı* varsayımına dayanmaktaydı. (Toprak Vergisi'nin gerisinde de aynı rasyonel yatmaktaydı).³⁶ Kısacası Toprak Vergisi gibi tüketim vergileri de onsekizinci yüzyıl burjuvazisini korkutmamıştı, çünkü vergileri denetleyenler ve meyvalarını toplayanlar -bağımsız mutlakçı bir bürokrasi değil- kendileriyle.

III. "Yaşlı Fahişe": Asalaklık ve Kapitalizm

Bu düşünce, onsekizinci yüzyılın büyük bölümünde İngiliz topluma egemen olmuş devlet biçiminin anlaşılması açısından önemlidir. Her şeyden önce, devlet herhangi bir anlamda bir bütün olarak burjuvazinin aygıtı olmadığı gibi, düz bir biçimde kapitalist üretim ilişkilerinin genel koşullarını "yeniden üretmek" gibi daha geniş çaplı görevlere de karşılık gelmez. Sıradan bir ifadeyle İngiliz devletini, Kıt'a'nın "ussal" bürokratik, ama kapitalist olmayan devletlerinden ayırt eden şey, *ussal olmayan* kapitalist bir devlet olmasıdır. Buna karşın, bu "ussal olmayan" ve muazzam boyutlarda çürümüş devlet, Fransız ve Alman devletlerinde yaşananın aksine, kapitalizmin gelişmesine bir engel teşkil etmemiştir.

Yüzyılın büyük bölümünde "Devlet", hakim sınıf içinde yer alan belli gruplar tarafından kendi yararları için kullanılan bir raketti ... üstünden çok iyi bir sayı yapılmış da. Ama bu gözlem onu bir tarafa atmaya ve kapitalist

New Cambridge Modern History (Cambridge: Cambridge Üniversitesi Yayınları, 1975) içinde yer alan P.G.M. Dickson ile J. Sparling'in "Savaş Maliyesi" başlıklı yazılarında bulunabilir. Yazıtlar, savaş vergisinin, genel bir devlet maliyesi kalıbı yaratıldığı ve "bunun, yalnızca küçük genry ve köylülük paahasına büyük toprak sahiplerinin, bankacıların ve tüccarların güçlenmesini sağladığı İngiltere'de değil, Avrupa genelinde de sonuçları olduğu ve 1715'den sonra Avrupa'nın her yerinde devlet bürokrasisinin bu sayede etkinlik alanlarını ve güçlerini yaygınlaştırdıklarını" ileri sürmektedirler.

36. Bakınız: Kennedy, *English Taxation*, s. 99-101.

gelişmeyi bu "asalaklık"tan tamamen bağımsız olarak ortaya çıkan bir şey olarak görmeye yetmez. Yaşlı Fahişe, karmaşık ve gelişmiş bir biçimde de olsa kapitalizme yardımcı olmuştur.³⁷

İngiliz devletini niteleyen bu "asalaklık"ın karakterini ve onun kapitalizmle olan ilişkisini anlamak, onsekizinci yüzyıl Fransa sını niteleyen makam savaşı, patronaj ve çürümenin oluşturduğu "asalaklık"tan tamamen farklı kılan şeyin anlaşılması bakımından onsekizinci yüzyıl devleti E. P. Thompson'a göre, çağdaşları tarafından onsekizinci yüzyıl devleti için kullanılan "Yaşlı Fahişe" deyimi, kapitalist gelişmenin özgül bir evresine karşılık düşmekteydi: "Bu, yağmacı bir tarımsal ve ticari kapitalizm evresiydi ve bizzat Devlet en başta gelen ganimetler arasında yer almaktaydı".³⁸ Yani devlette makam sahibi olmak ve bunun beraberinde getirdiği bahşiler, ekonomiye egemen olmaya başlayan toplumsal ilişkilere ayrılmaz bir biçimde bağlıydı. Toprak-mülkiyeti "hem iktidar ve makam için bir atlama tahtası hem de iktidar ve makamın geri döndüğü nokta idi".³⁹ Toprak mülkiyeti, para, siyaset ve makam arasındaki bu devri daimde yaşamsal halkayı vergi sistemi oluşturmaktaydı. Bizzat toprak sahibi sınıflar vergiye nıza gösterdikleri ve Toprak Vergisi oranını Parlamento'da belirledikleri için, en ufak bir tereddüt bile duymadan daha yüksek vergi arayışı içinde olabilerlerdi; zira vergi olarak ödedikleri zaten makam biçiminde ya da -şayet hükümete borç verilmişse- faiz biçiminde kendilerine dolaylı olarak geri dönmekteydi.⁴⁰

Aristokrasinin, vergi/makam yoluyla devleti içine çekilmenin bedelini bağımsız bir sınıf olarak sahip olduğu güçte kesin bir azalma ile ödediği Fransa'dan farklı olarak, İngiliz toprak sahibi sınıflar güçlerinde böylece bir sınırlandırmaya yaşamadılar. Tam tersine İngiliz devleti, toprak sahibi sınıfların hiçbir anlamda rakibi değildi; oysa Fransa ve Almanya'da durum tam olarak böyleydi; İngiliz devleti daha ziyade "şivil toplum" un kapitalist dönüşümüne nezaret eder bir konumdaydı. Bu bağlamda Thompson, Yaşlı Fahişe'nin

en büyük güç kaynağının tam da devletin bu zayıflığında; paternal, bürokratik

37. Corrigan ve Sayer, *Great Arch*, s. 89.

38. E.P. Thompson, "Onsekizinci Yüzyıl İngiliz Toplumunu: Sınıfsız Bir Sınıf Mücadelesi mi?" *Social History* cilt 3, sayı 2 (Mayıs, 1978), s. 139.

39. Thompson, "Onsekizinci Yüzyıl İngiliz Toplumunu"; s. 139.

40. Roy Porter, *English Society in the Eighteenth Century* (London: Pelican Books, 1982), s. 132.

ve himayeci yetkilerinin yürürlükten kalkmasında; ticari tanıma ve imalat kapitalizmine kendi yeniden üretimlerine devam etmeleri için tanıdığı aşırı serbestlikte; *laissez-faire* a sunduğu verimli toprakta yatırğını ...⁴¹

düşünmektedir.

Her ne kadar Thompson'un İngiliz devletini tarif ederken "zayıf" kelimesini kullanması bu bağlamda sorunlu bir yer işgal etse de, faydalı savlarda bulunduğu yadsınmaz.⁴² O sıralarda ortaya çıkan şey, kapitalizmin gereksinimlerine son derece uygun düşen bir devlettir. Ekonomik yeniden üretim, artık devlet tarafından ekonomi-dışı baskıcı güçlerin doğrudan kullanılmasyla olan bağlarını rümden attığı için, makam sahipliği ve patronajın asalaklığı, devletin sermaye birikiminin önündeki engelleri kaldırmak yönündeki asli rolüne bağlı hale geldi. Artık çekme süreci ile siyasal iktidarı buluşturan mutlakçılık döneminin makam sahipliğinin sermaye birikiminin önünde bir engel oluşturmaya devam etmesi, bizzat bir gelişki oluşturmaktaydı; ama makam sahipliği, ekonomik süreçlerin, devletin dışında ortaya çıkmış yan ürünü değil, bizzat devlet tarafından ve devlet aracılığıyla çekilen ve dağıtılan artuktan pay alma iddiasının bir ifadesiydi.

Gerek -önemli bir feodal birikim biçimi olan- savaş yoluyla toprak kazanmanın bir yolu, gerekse köylünün ürettiği artığa el koymak için doğrudan bir baskı aygıtı olarak, devletin dolaysız denetimi altında büyük daimi ordular kurulması, mutlakçılığın bir özelliğiydi. İngiltere'de onyedinci yüzyılda mutlakçılığa karşı yürütülen mücadele, Parlamento'nun ordunun büyüklüğünü sınırladırma çabalarıyla yakından bağlantılıydı. Ancak bu, silahlı bir gücün var olmaması anlamına gelmiyordu. Tersine, İngiltere'ye yeni topraklar ve pazarlar kazandıran onyedinci yüzyıl sonundaki ve onsekizinci yüzyıldaki savaşlar, gerçek bir ordu ve donanma olmaksızın kazanılmadı. 1702 ile 1714 arasında devlet harcamalarının %40'ı orduya, %35'i donanmaya gitti.⁴³ Önemli olan nokta, ordunun denetiminin Taç'ın değil, Parlamento'da toprak sahibi çıkarları temsil eden kimselerin elinde bulunmasıydı. İkinci olarak, neticede maliyetler kapitalizmin genişlemesiyle ortaya çıkan servet sahipleri tarafından karşılandığı için, ordunun ve donanmanın idamesi nispeten önemsiz bir konuydu. 1688 ile 1697 arasında savaş yüzünden vergi gelirlerinin ikiye

41. Thompson, "Onsekizinci Yüzyıl İngiliz Toplumunu", s. 141.

42. Bakınız: Corrigan ve Sayer, *Great Arch*, s. 91.

43. Dickson ve Spalding, "Savaş Maliyesi", s. 285.

katılmasının ve 1702 ile 1714 arasında ayrıca %75 artmasının devletin mali istikrarını sarsmamış olması, yükselen refahın önemine tanıklık etmektedir.⁴⁴

Daimi ordunun rolü, aynı şekilde ülke içinde de dönüşüme uğramıştı.

İngiltere elbette onsekizinci yüzyılda daimi ordusuz kalmadı ... Ama ordu, ülkede kontrolü sağlayan küçük ve acil bir güç konumundaydı ... Devletin zayıflığı, bu gücü hızla bir biçimde kullanamamasında, uyuğunların özgürlüklerine karşı takındığı yumuşak ideolojik tavırda ve üstünlükleri bir bürokrasinin hemen hiç bağimsız bir varlık sunamayacak kadar asallıklıkla ve yavaşmalık (clientage) ilişkileri delik deşik olmasında ifadesini bulmaktaydı.⁴⁵

Şu halde İngiliz devleti şu özel anlamda zayıf: Mutlakçı bir devletten farklı olarak, bürokrasi ve başka aygıtları, "kendi yeniden üretimi" için gereken artığın çekilmesine göre ayarlanmamıştı. Daha ziyade onu denetleyen, ama artık çekme gücü devletin "kamusal gücü"nden artık bağimsız olmayan bir sınıfın gereksinimlerine göre ayarlanmamıştı. Kapitalist sınıfın "kendi yeniden üretimi"nin koşullarını sağlama alması açısından alındığında, İngiliz devleti "zayıf" değil, aksine "güçlü" bir devlettir.

Bürokratik ve-ussallaştırıcı işlevleri açısından bakıldığında zayıf olan bu devlet, aslında üretimin yardımcı bir aygıtı olarak alındığında son derece güçlü ve etkilidir: Ticari emperyalizme giden yolu açmış, kırsal alana çitlenme sürecini dayatmış ve hem bankacılık ve fon yoluyla, hem de daha açktan kendi memurlarının asalakça sızdırmalarıyla sermayenin birikimini ve hareketini kolaylaştırmıştır. Bu yüzyılın bütün renklerini bağrında toplayan "genel aydınlık"ı sağlayan, zayıflık ile gücün oluşturduğu bu özgül bileşimdir ...⁴⁶

Onsekizinci yüzyıl İngiltere'sinde tarımda kapitalist toplumsal ilişkilerin kurulmasına -asalak, çürtümüş, patronajla delik deşik olmuş- bu devlet nezaret etmiştir. "Onsekizinci yüzyıldaki", diye yazıyor Thompson, "tarımsal kapitalizm, tamamen onun mirasıydı..."⁴⁷ 1690 ile 1750 arasındaki dönemde toprağın değeri ikiye katlanmış; mülkiyette, daha küçük gentry ve yeomanlardan daha büyük toprak sahiplerine doğru

önemli bir değişim yaşandı.⁴⁸ Kendisi pahalı bir girişim olmakla beraber çitlemenin getirisi, onu en verimli sermaye kullanım biçimlerinden biri durumuna getirdi.⁴⁹ Bu düşünceler, lordları onsekizinci yüzyılın başlarında kitlesel ölçekte çitleme işine yöneltti. 1710 yılında Parlamento'da ilk kez özel bir çitleme yasası görüşüldü. 1720 ile 1750 arasında konuyla ilgili yüz yasa ve takip eden on yılda da yüz otuz yasa daha kabul edildi. 1760 ile 1779 arasında dokuz yüz yasa çıkarıldı. Çitleme faaliyetlerinin doruk noktasına çıktığı 1793 ile 1815 arasında iki bin yasa Parlamento'dan onay aldı.⁵⁰ 1760'dan önce 400.000 hektar açık arazi çitlendi; 1761 ile 1844 arasında yaklaşık 4 milyon hektar arazi çitlendi; ayrıca buna 1845'de Genel Çitleme Yasası'nın çıkarılmasıyla birlikte iki milyon hektar daha eklendi. 1700'den sonra İngiltere'nin işlenebilir topraklarının yaklaşık yarısı, ya da yaklaşık altı milyon hektar arazi çitlemeye konu oldu. Aynı dönemde işgaller yüzünden 40.000 ile 50.000 arasında küçük çiftliğin ortadan kalktığı sanılmaktadır.⁵¹

Çitlemenin doğal bir parçası olan kamulaştırmalar, İngiliz kırına ege-men olmaya başlayan büyük kapitalist çiftliklere emek gücü sağlayan devasa miktarlarda kır proleteryası yarattı. 1750'de İngiliz ailelerinin %40 ile 50'si ücretli çalışıyordu.⁵² Yüzyılın sonunda yaklaşık bir milyon insan toprakta ücretli emekçi olarak çalışmaya başlamıştı.⁵³ Kırdaki toplumsal ilişkilerde meydana gelen bu değişiklikler de, kırsal sanayinin ve iç pazanın gelişmesini teşvik etmiştir. Ekseniyetle son derece makul ölçelerde başlayan bu sanayilerde, kumaş, çorap ya da metal ürünler üreten küçük el işçileri çalıştırıldılar. Bunun yanında, toprak sahipleri kendi mülklerinin içinde bulunan kömür gibi mineral zenginliklerden de yararlanmaya başladılar. Hobsbawm'in yazdığı gibi,

Teknik yeniliklerin ve üretken yatırımların çoğu, ekonomik bakımdan küçük ölçekli olarak başlayabilmiş ve eklemeler yapılarak, parça parça büyümüştür. Yani, başlangıçta küçük bir yatırıma ihtiyaç duymuşlar ve genişlemelerini

48. Basınız H.J. Habakkuk, "İngiliz Toprak Mülkiyeti, 1680-1740", *Economic History Review*, cilt 9 (1940); Porter, *English Society*, s. 70-1.

49. J.D. Chambers ve G.E. Mingay, *The Agricultural Revolution 1750-1850* (London: Batsford, 1966), s. 84.

50. William Lazonick, "Karl Marx ve İngiltere'de Çitleme", *The Review of Radical Political Economics*, cilt 6, sayı 2 (Yaz, 1974), s. 26-27.

51. Corriegan ve Sayer, *Great Arch*, s. 87.

52. Porter, *English Society*, s. 100.

53. John Saville, "İngiltere'de İlk Sanayileşme ve İtice Birlikim", Ralph Miliband ve John Saville'in yayına hazırladıkları *The Socialist Register* (1969).

44. Age., s. 286.

45. E.P. Thompson, "Patrisyen Toplum, Plebyen Kültür", *Journal of Social History* (Yaz, 1974), s. 402.

46. Thompson, "Onsekizinci Yüzyıl İngiliz Toplumu", s. 162.

47. Thompson, "İngiltere'nin Hususiyetleri", s. 317.

biriken kârlardan sağlamışlardır. Endüstriyel gelişme, yığınla küçük girişimcinin ve vasfı, geleneksel el işçisinin çabalarıyla gerçekleşmiştir. Sanayileşmeye yirminci yüzyılda başlayan hiçbir ülke bu tür bir avantaja sahip değildi, olamazdı da.⁵⁴

Ülke içindeki sanayinin gelişmesinde benzersiz olan şey, boyutları değil, toprakta kapitalist ilişkilerin ortaya çıkmasıyla ortak-yaşamalı bir bağlantının varlığıydı. Ücretli emeğin yayılmasının, aynı zamanda para ekonomisinin genişlemesi ve zamanlarının büyük bölümünü artık kendi tüketimleri için üretimde bulunmakla geçirmeyen kimselerin yaşamak için gerekli mallara duydukları talebin artması gibi anlamları da oldu. Öte yandan sermayenin gereksinimleri de değişti. Üretkenlikteki artış henüz esas olarak iş gücünün uzatılmasıyla sağlanıyor olsa da, tek tek kapitalistler, pazardaki konumlarını yitirmek istemiyorlarsa yenilik yapmalarını gerektiren rekabetçi bir pazarın ağuna giderek daha fazla yakalanmalarından, belli ölçülerde teknolojik yenilik kaçınılmazdı. İç pazarın "sırrı" şuydu: tarımsal kapitalizmle birlikte ortaya çıkmıştı; önemli, genelleşmiş bir sanayi ekonomisine [gereken] geniş temelleri sağlıyor" olmasında yatıyordu. "... Kıvılcımı iç pazar çakmamış olabirdi, ama ateşin yantması için gereken yakıtı ve havayı o sağlıyordu".⁵⁵

İngiliz hukuk sistemindeki yığınla iyi belgelenmiş değişiklikler, İngiltere'nin gerek fiziksel gerekse toplumsal coğrafyasında meydana gelen bu devasa değişiklikleri kolaylaştırmaktaydı. Yazılı hukuk gelişerek, geleneksel hakların yerini almaya başladı. Yazılı hukuk bilhassa çitleme konusundaki son derece önem taşıyordu. Porter'in belirttiği gibi: "Kullanıcıların sahip olduğu bir yığın karmaşık hak (yararlanma hakkı), toprak sahibinin yararına olacak şekilde basitleştirilerek mutlak mülkiyet hakkına dönüştürüldü. Görenekssel kira anlaşmaları tecavüze uğradı".⁵⁶

Yerel mülk sahiplerinden oluşturulan Sulh Yargıçları'nın baktığı mülke karşı işlenen suçlarla ilgili ceza yasasında yer alan ölüm cezası gerektiren suçların sayısı buna paralel olarak arttı.⁵⁷ Hukukun, kapitalist mülkiyet ilişkilerinin gerekliliklerine nasıl uydurulduğu belki de en açık ifadesini, tek bir kalemde avlanma kuralları ve kaçak avlanma ile ilgili cilli

yeni ölüm cezası çıkartan ünlü 1724 tarihli Waltham Black Yasası'nda bulunmuştur. Ayrıca bu yasanın daha geniş bir anlamı da vardı; "ekonomik olan" ile "siyasal olan" arasında var olan ve yeni toplumsal ilişkileri karakterize eden ayrımın dolaylanmasında "hukukun üstünlüğü"ne tanınan özel rolün ifadesiydi.

Bu yasa, eski sınıfsal denetim yöntemlerinde ve disiplinde uzun zamandır yaşanmakta olan tavsamanın bir tesciliydi ve bunların yerine şu tek bir standart otoritenin geçilmesi anlamına geliyordu: Terör örneği. İktisatçılar, kamçılanın, tomruğa vurmanın, toplu manorluk cezalarının, serserileri fiziksel olarak taciz etmenin yerine düşük ücret ve açıklık, dava vekilleri de ölüm cezasıyla terbiye etmekten yanaydılar. Her ikisi de sınıf ilişkilerinin dolaylanmasında gayri şahsiliğin arttığı, ama mülk sahiplerinin tanınmadığı biçimiyle "suç" kategorisine giren "olgular" da çok fazla bir değişiklik olmadığını gösteriyordu. Şimdi cezalandırılacak olan şey insanlar arasında [vuku bulan] bir kabahat değil ... mülkiyete karşı işlenen bir kabahattir ... Onsekizinci yüzyılda emek nasıl giderek daha özgür hale gelmişse, aynı şekilde emeğin ürünü de tamamen farklı bir şey, toprak sahibinin ya da işverenin mülkü olarak görülmeye ve daracağı tehdidi ile korunmaya başlanmıştı.⁵⁸

Thompson ve diğerleri, bu dönemde İngiltere'de hakim sınıfın hegemonyasını sağlama alımında hukukun oynadığı güçlü ideolojik rolü öne çıkartmışlardır. Vergi almak amacıyla başvurulan dolaysız baskı artık "yüz yüze" değil, pazarın "yüzüstü" ve "gayri şahsi" güçlerini dolaylanmış bir iş olduğu için, hukukun sınıf çıkarları karşısında tarafsız ve bigâne görünmesi hiç de zor olmamıştır. Elbette gentry adaletin dağıtılmasında merkezi rolü oynamayı sürdürmüştür; ama bunu ancak iyi niyet ve "soylu bir alıcınaplık" paravanası ardından yapabilmekteydi.⁵⁹ "Hukukun üstünlüğü"nin ikili bir rolü vardı: Bir yandan kapitalistlerin mülkiyet üzerindeki mutlak iddialarını sağlama almak için tasarlanmış çıplak sınıf çıkarının bir aygıtıydı; öte yandan da kapitalizm öncesi koşullar altında asla mümkün olamayacak bir biçimde, sınıf sömürüsünün gerçek doğasını *maskeleyen*in süzme ve güçlü bir aracıydı. Douglas Hay'ın belirttiği gibi:

Hakim bir sınıf, iktidarını devlette örgütler. Devletin yapısını zorluyor; mükemmel olmasa bile meşru bir zor. O nedenle devlet ideolojiler içinde iş görür. Liyakat karmaşık toplumlarda kolay sağlanmaz: çarpıtlar, çağnır ve

54. Eric Hobsbawm, *Industry and Empire* (Harmondsworth: Penguin Books, 1983), s. 39.

55. *Age*, s. 47-8.

56. Porter, *English Society*, s. 150.

57. Bu konuda Douglas Hay'ın yazdığı şu önemli makaleye bakınız: "Mülkiyet, Otorite ve Ceza Yasası", D. Hay ile diğerlerinin yayına hazırladığı *Albion's Fatal Tree: Crime and Society in Eighteenth Century England* içinde (New York: Pantheon Books, 1975)

58. E.P. Thompson, *Whigs and Hunters* (Harmondsworth: Penguin Books, 1977), s. 206-7.

59. Corrigan ve Sayer, *Great Arch*, s. 100; Thompson, "Patriyen Toplum", s. 388-90.

çoğu zaman da bilingli olarak yararlar. Onsekizinci yüzyıl İngiltere'si, patronaj ilişkilerinin serbest pazarı değildi. Kanlı bir ceza yasasının; onu kendi yararına kullanan dirayetli bir hakim sınıfın; Adalet'in, Terör'ün ve Merhamet'in redrisinden geçmiş bir halkın bulunduğu bir toplumdur. Zenginlerin yoksullara karşı cömertliği ve patronajın diğer bütün çeşitleri, darağacından ve ölüm cezası retoriklerinden destek bulmaktaydı.⁶⁰

Önemli bir açıdan, İngiliz devletin bir yandan ekonomik ve hukuksal ilişkilerin sermayenin yararına dönüştürülmesine doğrudan müdahale ederken, öte yandan aynı anda tarafsız ve bigâne görünmesini mümkün kulan şey, bu devletin tarihsel yeniliği idi. Bunun yanında tarımsal kapitallizmin temelleri üzerinde yükselmiş bu "gece bekçisi" devletin cesameti, Avrupa ölçütlerine göre nispeten makul boyutlardaydı. Merkezi olmayan bir yönetim geleneginin varlığı, idarenin boyutlarının küçük kalmasına sebep olmuştu. Ondokuzuncu yüzyıl başlarında İngiliz devletinde sadece 16.000 devlet görevlisi çalışmaktaydı ve bunların büyük bölümü gümrük ve rüketim vergilerinin toplanması işinde görev alıyordu. Bakanlık kadroları küçüktü; Hazine, İçişleri, Dışişleri, Sömürge Bakanlıklarında 25'ye da daha az sayıda kurum görev yapmaktaydı. Merkezi yönetimde çalışan 1500 kişinin yaklaşık yarısı, Savaş, Düzen ve Donanma görevlerinde bulunuyordu.⁶¹

Ancak bürokrasinin, boyutlarının küçüklüğü ile karşılaştırıldığında başarıları büyüktü. Dış politika, onsekizinci yüzyılda, İngiliz kapitalizminin sınırlarının genişletilmesinde itici rolü oynayan bir motor durumuna gelmişti. Kıta Avrupa'sındaki rakiplerinden farklı olarak İngiltere:

bitirir dış politikasını ekonomik hedeflere bağlı kılmaya hazırdı. Savaşma amaçları ticari ve (ayrı anlama gelmek üzere) bahri idi... rakiplerinin aksine onsekizinci yüzyılda İngiliz politikası sistematik olarak saldırgandı, özellikle de başlıca rakibi olan Fransa'ya karşı. Bu dönemde patlak veren beş savaştan sadece biri, İngiltere açısından bir savunma savaşıydı. Yüzyılın sonunda varılan ateşkes dönemi, bir devletin bugüne dek sağladığı en büyük zaferi oluşturmaktaydı: Avrupa'nın deniz aşırı sömürge sahibi devletleri arasında tam bir tekel ve dünya ölçeğinde bir deniz gücü tekelini yaratmıştı. Üstelik -İngiltere'nin Avrupa'daki büyük rakiplerinin kötümür edilmesini sağlayan- savaşın, ihracat üzerinde de olumlu bir etkisi vardı; eğer böyle bir şeyden söz edilebilirse barış, ancak işleri yavaşlatırdı.⁶²

60. Hay, "Mülkiyet", s. 62-3.

61. Perry Anderson, "Rakamlarla Çöküş", *New Left Review* 161 (Ocak-Şubat 1987), s. 36.

62. Hobsbawm, *Industry and Empire*, s.49-50.

Tek başına İngiltere'nin savaşın sona erdirilmesinde gösterdiği başarının, Avrupa devletleri arasında bir benzeri daha yoktu. İngiltere'yi yönetenler, mutlaklığı çağırıştırdığı için daimi bir ordudan korkmuş olabilirler; ama daimi bir donanmadan korkuları yoktu. Michael Mann'ın belirttiği gibi: "Ordular içeride basturma amacıyla kullanılabilirler, ama donanmalar bu amaçla kullanılmaz. Bu yüzden İngiliz Parlamentosu profesyonel bir donanmadan, daimi ordudan korktuğu kadar asla korkmamıştır."⁶³ Daha da önemlisi, İngiliz hakim sınıfı vergilerin toplanması işini bizzat denediği için, savaşın mali giderlerinin karşılanması nispeten rutin bir meseleydi. Öte yandan mutlakçı devletlerde vergi, köylülerden rızasız olarak alınıyor ve savaş fonlarının yükselmesi belirsiz ve potansiyel olarak patlamaya hazır bir durum yaratıyordu.⁶⁴ İngiliz devlet maliyesine savaş maliyesi egemendi. Ancak bütün bir yüzyıl zarfında devlet savaşın sonucu olarak bir kez bile iflasla karşı karşıya gelmemişti. Altı büyük savaşın yaşandığı 1700'den 1820'ye kadarki dönemde, devletin savaşta yaptığı harcamalar asla ödeme gücünü aşmamıştır. Barış zamanında toplam harcamada en büyük artış asla %50'yi aşmamıştır ve bu rakam önceki yüzyıllarda İngiliz savaş maliyesine damgasını vuran %200 ile %1000'lük artıştan çok daha düşüktür. Onyedinci yüzyılda, savaş halinin son yıllarında, İngiltere'nin taraf olduğu her çatışmada borç geri ödemelelerinin sistematik bir biçimde askeri harcamaları soluması gerçekten dikkate değer bir durumdur.⁶⁵ Ancak yeni zenginlik kaynaklarını henüz sistematik bir biçimde oluşturmakta olan bir toplum böyle bir örünü sergileyebilirdi. Mann'ın dediği gibi,⁶⁶ eğer İngiliz devleti onsekizinci yüzyılda "sürekli savaşan bir devlet" haline geldiyse, bunun nedeni kapitalizmin gösterdiği istisnai canlılıkta aranmalıdır.

Belli başlı bütün açılardan -Parlamentosu ve devlet hizmeti, vergisi, mülkiyet ve suçla ilgili yasaları, dış politikası ve savaşyla- onsekizinci yüzyılda İngiliz devleti, kapitalizmin gerektiklerine son derece uygun düşünmekteydi. Yüzyılın büyük bölümünde devletin sergilediği çürüme büyük bir engel oluşturmamıştı. Devletin böylesi yoğun bir çürümeye direnibilmiş olması ve hâlâ sermayenin gereksinimlerine böylesine yetkin

63. Michael Mann, *States, Wars and Capitalism* (Oxford: Basil Blackwell, 1988), s. 116-17.

64. Age., s. 117-18.

65. Age., s. 108. Mann, 106. sayfada, onsekizinci yüzyılda İngiliz devletin savaş giderlerini ve borç ödemelerini gösteren bir tablo sunmaktadır.

66. Age., s. 108.

bir biçimde karşılayabilmesi, bunun bir kanunudur. Yakın zamanda Perry Anderson'ın belirttiği gibi,

değirmen sahiplerinin ya da imalatçıların amaçları açısından devlet içinde büyük yapısal değişiklikler yapılması gerekmiyordu. *Laissez-faireci* lordlardan intikal eden temel proje, birinci Sanayi Devrimi'nin gereksinimlerine son derece uygun ve uyartı olduğunu kanıtlanmıştı. Reform sonrası çerçeve içinde aristokratik ve burjuva siyaset biçimleri arasındaki gerilim, devletin yaygın kapitalist ekonomi içindeki rolü hakkında bir çatışmaya dek varmamıştır.⁶⁷

IV. Anderson-Nairn Tezi

Bu son yargı ortadayken, Marksist yazarların—özellikle Anderson'un—İngiliz devleti ile İngiliz kapitalizminin sözde *geri kalmışlığı* üzerinde bunca ısrarla durmaları şaşırtıcıdır. Bu görüş ilk kez, 1960'larda İngiliz kapitalizminin içine girdiği toplumsal ve siyasal bunalmaya kapsamlı bir tarihsel açıklama getirmeye çalışan bir dizi makalede boy göstermişti.⁶⁸ Bu çözümlenimin merkezinde, İngiltere'nin evrimine, kapitalist gelişmenin daha az "saf" ve "dolaylı" bir-türünün, başka her yerden çok daha fazla damgasını vurduğu anlayışı yer almaktaydı. Bunun hedeflerini İngiliz Devrimi'ne kadar götüren Anderson, devrimin belli başlı taraflarını toplarak sahibi sınıfın iki farklı kesiminin oluşturduğunu ilen sürmektedir; mücadelenin ideolojik ifadesi dinsel, siyasal değil; asıl kazanan toplumsal güçler kentli değil, kırsal güçlerdi.⁶⁹

Üç yüzyıldır inkişaf ettiği biçimiyle İngiliz sınıf yapısının ayrı edici yüzlerini şöyle özetlemek mümkündür. İngiliz toplumunun üst yapısını değil, yapısını dönüştüren sert, arındırıcı bir devrimin sonrasında benzer bir güçlü grup

67. Anderson, "Rakamlar", s. 36.

68. *New Left Review*'de yayınlanmış olan özgün makaleler şunlardır: Tom Nairn, "İngiliz Siyasal Seçkinleri" ve Perry Anderson, "Bugünkü Bunalmın Kökenleri", NLR 23 (Ocak-Şubat, 1964); Tom Nairn, "İngiliz İşçi Sınıfı", NLR 24 (Mart-Nisan 1964); Tom Nairn, "İşçi Partisinin Anatomisi", NLR 27-8 (Eylül-Ekim ve Kasım-Aralık). Bu makalelerde geliştirilen görüşe esas yanıt, *The Powers of Theory*'de (New York: Monthly Review Yayınları, 1978) yeniden yayınlanan Thompson'un "Hususiyetler" yazısında yer almaktadır [E. Thompson, *Felsefenin Sefalati*, Çev. Ahmet Fethi, Ayrtın Yay.]. Diğer makaleler arasında şunlar vardır: Perry Anderson, "Sosyalizm ve Sözde Ampirizm", NLR 35 (Ocak-Şubat 1966) ve "Ulusal Kültürü Oluşturan Parçalar", NLR 50 (Temmuz-Ağustos 1968); Tom Nairn, "İngiliz Meridyeni", NLR 60 (Mart-Nisan, 1970) ve "İngiliz Devletinün Alacakaranlığı", NLR 101 (Şubat-Nisan, 1976). Sonuncusu, Tom Nairn'in *The Break-Up Britain* (Londra: Verso, 1977) kitabında da yer almaktadır.

69. Anderson, "Köklenler", s. 28.

tarafından desteklenen toprak sahibi bir aristokrasi, İngiltere'nin ilk egemen sınıfı haline geldi. Bu dinamik tarımsal kapitalizm, İngiliz köylülüğünü tarihten sildi. Bu sınıfın gerçekleştirdiği başan, sanayi burjuvazisinin doğuşunun ekonomik açıdan "taban"ını; sosyolojik olarak "tavan"ını oluşturmaktaydı. Feodal bir devletle uğraşmak zorunda kalmamış, Fransız Devrimi'nden ve kendi proleteriyasından ödü patlayan, toprak sahibi sınıfın saygınlık ve otoritesinin büyümesine kapılmış bu burjuvazi iki büyük zafer kazanmış (1832'de ve 1846'da Büyük Reform Yasası ile Tahıl Yasası'nın iptali), [sonra] gücünü yitirmiş, kimliğini kaybederek sona ermiştir. Çeç Viktorya çağında ve emperyalizmin doruk döneminde aristokrasi ile burjuvazi tek bir toplumsal blok içinde bir araya geldiler: İşçi sınıfı, sanayi kapitalizminin gelişine, hiçbir destek görmeden tutkuyula karşı koydu; o da ardi ardına aldığı yenilgilerle gücünü son damlasına kadar tüketti. Ondan sonra sayasal olarak sahip olduğu büyük üstünlüğe rağmen İngiliz toplumunun temel doğasını dönüştürememiş olsa da, İngiliz kapitalizminin sarsılmaması gibi görünen yapısı içinde ayrı ama bağımlı bir evrim gösterdi.⁷⁰

Anderson'ın açıklamalarının bütününe burjuvazinin başarısızlığı teması hakimdir. Böyle bir çözümlenimin ortaya çıkardığı konuların tümünü burada ele almak olanaksız olsa da, devletin rolü ve doğası ile ilgili içerimleri incelenmeye değer, zira İngiliz devletinin diğer kapitalist devletler karşısındaki geri kalmışlığı, açıklamasını İngiliz toplumunun "üst yapıları"nın reform görmemiş olmasında bulmaktadır.⁷¹

Edward Thompson'ın, Anderson ile Nairn'e verdiği ilk yanıtta belirttiği gibi, "çözümlemelerinde; Öteki Ülkeler diye açıklanmamış bir model yer almaktadır. Dolayısıyla oluşturulan tipolojik simetride İngiltere'nin ayrıksılığında serzenişte bulunulmaktadır ... Anderson-Nairn modelinin, Fransız deneyimine ya da bu deneyimin özgül bir yorumuna son derece yaklaştığı açıktır...".⁷² Nairn'in çalışmasında, İngiliz Devrimi'nin sözde "tamamlanmamış" ve kısmi karakteri ile Fransız devletinden doğan "soyut ya da 'gayri şahsi' devletin gerçekten modern öğretisi"⁷³ arasında

70. Age., s. 38-9.

71. Anderson, Nairn ve Thompson arasındaki özgün tartışmanın, söz konusu daha genel meselelerden bazıları aydınlatılmak bakımından son derece yararlı iki genel özeti bulunmaktadır. Bakınız: Keith Neld, "Semptomatik bir Tartışma. İngiltere'de Marksist Kuram ile Tarihsel Uygulama Arasındaki İlişkiye Dair Notlar", *Social Research* cilt 47, sayı 3 (Sonbahar, 1980) ve Richard Johnson, "Barrington Moore, Perry Anderson ve İngiltere'nin Toplumsal Gelişmesi", Stuart Hall'ın yayıma hazırladığı *Culture, Media, Language* içinde (Londra: Hutchinson, 1984).

72. Thompson, "Hususiyetler", s. 312

73. Nairn, *Break-Up of Britain*, s. 17.

Kıta Avrupasının daha ileri burjuva devletleriyle karşılaştırıldığında İngiltere'nin görece geri kalmış olduğunu ileri süren eski görüşünün aksine, Anderson bu kez "tarımın üstünlüğü'nün Birinci Dünya Savaşı'na kadar bütün Avrupa devletlerinin bir özelliği olduğunu ilan etmektedir.⁷⁷ Ancak bir genelleştirme olarak bu ifade, bize hiç bir şey söylememekte ve doğrusu İngiltere ile Kıtanın gelişmeleri arasındaki özsel farklılıkları gözlemlemektedir; zira hâlâ kapitalizmin, bu tarımsal çıkarlara ne ölçüde egemen olduğunu bilmiyoruz. İngiliz tarımının kapitalist karakteri ile onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllarda İngiliz devletin biçimlenmesinde bunun tayin edici önemi, Anderson'ın son çalışmasında önceki yazılarına göre çok daha fazla öne çıkmaktadır.⁷⁸ Çıkardığı sonuçlardan çoğunun, Thompson gibi en sert eleştirmenlerinin vargaları ile uyum arzettiği görülmektedir.

Ancak şimdi Anderson, tam da başkalarının ilk kapitalist başarıyı yerleştirdikleri yerde İngiltere'nin geri kalmışlığının kaynaklarını keşfetmektedir: Yani tarımsal kapitalizmin ilk gelişmesinde ve yerleşmesinde. Önceki çözümlerinde olduğu gibi Anderson bunu da, biraz paradoksal bir biçimde İngiliz devriminin, İngiltere'de mutlaklığın ilk yenilgisine bağlandırdığı "tamamlanmamış" olma özelliğine götürmektedir. İngiltere'de mutlaklığın yenilgisini kapitalizmin güçlenmesinin bir işareti olarak görmek yerine, Viktorryan devletin ve sonrasında sözde aristokratik geri kalmışlığının başlıca nedenlerinden biri olarak sunmaktadır:

İngiliz devletin özgül profili, kökenlerini onyedinci yüzyılda kralcı Mutlaklığın yasağına borçludur. Tümyle olmamakla beraber büyük ölçüde soylulardan oluşan geniş bir makam sahipleri topluluğu, kıta monarşilerinde, ilerde meslekten daimi bir bürokrasinin ortaya çıkması için temelleri atmıştır. Toprak sahiplerinden meydana gelen bir Parlamento ile ücretli olmayan Sulh Yargıçları eliyle merkeziz bir genry'nin egemenliğinin kurulması, İngiltere'de modern devletlere giden yolu kapatmıştır ... O yüzden ne büyük bir ordu ne de bürokrasi ondokuzuncu yüzyıl İngiltere'sinde tarımsal iktidarı tarihten öncesinden mirasın. Öte yandan bu sırada yaşanan endüstriyel başkaldırı da devletin geleneksel parametrelerini özünde değiştirmiş değildir.⁷⁹

Mutlakçı dönemde devasa merkezi bürokrasilerle daimi ordular kur-

77. Age., s. 26.

78. Age., 28-36.

79. Age., s. 37.

mak suretiyle modern devletin temellerini atan kıta ülkeleri, burjuvazinin iktidarı ilk fechtinden sonra dalgalar halinde gelen devrimler yaşamışlardır. Anderson'a göre "bir tek İngiltere, birincisinden miras kalan devleti süratle ve radikal bir biçimde yeniden şekillendirecek modern bir ikinci devrimi yaşamamıştır".⁸⁰ İngiliz Devrimi ile İngiliz devletin sonraki gelişiminin, "geleneksel güç ve ayrıcalık yapılarını, bir hamlede radikal bir biçimde sınırlarını yeniden çizmeden, yavaş yavaş değiştirdiği" söylenmektedir.⁸¹ Kıta Avrupası'nda ise durum tam tersidir:

Öteki bütün kapitalist devletler son derece farklı devrimler geçirmişlerdir ... Fransız Devrimi'ni, Restorasyona ve Temmuz Monarşisi'ne son veren 1830 ve 1848 Paris ayaklanmaları ile Üçüncü Cumhuriyet'in habercisi olan 1870-71 halk ayaklanması ve askeri yenilgi izlemiştir ... Bismarckçı Monarşi Kasım Devrimi'nde parçalanmıştır ... "Devrimden sonraki devrimler" in genel anlamı her yerde aynıdır. Bunlar özünde ekonominin zindeleşmesine olanak sağlayan, devletin modernleşme sürecini oluşturan evrelerdir. Hakim düzenin en tutucu ya da gerici toplumsal unsurları olan ... Fransız lejitimistleri, Japon toprak beyleri, Prusya Jemkerleri, İtalyan latifundia sahipleri, egemen bloğun bu sert yeniden oluşumu karşısında tasfiye olmuşlardır.⁸²

Özetle Anderson'ın İngiltere'nin geri kalmışlığını kıta Avrupasının "modernliği" ile karşı karşıya getiren özgün rezinde pek az bir değişiklik olmuştur. İngiltere'deki aristokratik hegemonya, Birinci Dünya Savaşı'na kadar bütün Avrupa'ya hakim olan genel bir aristokratik egemenlik örüntüsü içinde yok edildikten sonra, şimdi bize az çok tamamlanmış "burjuva devrimleri"nin aslında İngiltere'de değil, kıta Avrupasında ortaya çıktıkları söylenmektedir. "Soylu politika" sadece Fransa ve Almanya gibi ülkelerde varlık bulmuş olsa bile, devletin modernleşmesini durduramazdı, çünkü sivil toplumun dokusu içinde burjuva devrim[ler]inin yarattığı bir dizi kopuş onun etkisini azaltmaktaydı. Sonuçta elimizde sadece "öteki ülkeler" modelinin biraz değiştirilmiş bir yorumu kalmaktadır; ki bu İngiliz "ayrıklığı" açıklaması ile birlikte Anderson'ın ilk çözümlerine kaynaklık etmiştir. İngiltere'nin "ikinci devrimi" gerçekleştirilmeyi başaramaması onu, kıta Avrupasındaki devletleri modern kapitalist gelişme yoluna sokmuş olan "yaratıcı yıkım fırtınası"ndan korumuştur.

80. Age., s. 47.

81. Age., s. 48.

82. Age., s. 48.

V. Kıta Avrupası Karşısında İngiltere

Bütün bunlar arasında en ilgi çekici olanı, tam da İngiltere ile kıta Avrupasındaki devletlerin izlediği karşıt gelişme yollarının anlaşılmasında son derece önem taşıyan tarihsel etkenler karşısında Anderson'ın en son yaptığı açıklamaların bocalaması ve gerilemesidir.

Biz, burjuva devrimleri hakkında, onları gerçekleştiren toplumsal güçlere ya da onların bilinç düzeylerine dayanarak değil, devrimlerin yol açtığı sonuçlara göre hüküm verilmesi gerektiğini öne sürmüştük. Burjuva devrimleri, devletin geçirdiği sermaye birikimi ile kapitalist sınıfın egemenliğini kolaylaştıran siyasal dönüşümlerdir. Bir genelleme olarak bu tanımı ele aldığımız üç örnek durum arasındaki benzerlikleri kapsayacak kadar geniştir. Ama kuşkusuz bâriz farklılıklar da vardır. Her bir devrimin aldığı biçim, esas olarak dünya ekonomisinin gelişme evresiyle ve sınıf ilişkilerinin içsel gelişmesinin, kapitalizmin üstünlüğüne giden yolu ne ölçüde hazırladığıyla ilgilidir.

Şu halde burjuva devrimlerine ilişkin bir tipoloji ortaya koymanın bir yararı varsa şayet, sadece İngiltere'nin gerek biçim gerekse yaratıldığı sonuçlar açısından "klasik" bir örnek oluşturduğu söylenebilir. İngiltere, Marx'ın kapitalizme giden "gerçek devrimci yol" olarak tanımladığı şeyin "en saf" örneğidir. Kapitalizmin ilk kez küçük üretici sınıflarından ortaya çıkışı, 1640'da Stuart monarşisini atlaştığı eden devrimci koalisyon için gereken zemini hazırlamıştır. Küçük burjuva kentli kitleler ile yeomanlardan oluşan "orta sınıf insanlar"ın müdahalesi olmadan; daha tutucu olan gentry ile büyük lordların eski düzenle belli uzlaşmalar araması isten bile olmazdı. Bunlar, küçük kapitalizmin sonunda kendi başarılarının kurbanı olan güçleriydiler. Cromwell, Düzleyiciler hareketine saldırmak, onu kesin bir biçimde ortadan kaldırdı. Siyasal yenilgi ekonomik yenilgiye giden yolu açtı; büyük lordlar, büyük kapitalist çiftçilikler kurmaya başladılar. O nedenle sonucu itibarıyla İngiliz Devrimi, onsekiz ve on dokuzuncu yüzyıllarda kapitalizmin az çok engelsiz bir biçimde gelişmesine olanak tanıyan siyasal bir geçişten, yeni tipte bir devletin yaratılmasında, tayin edici bir olay olmuştur.

O nedenle Anderson'ın, neden İngiltere'nin ilk etapta ikinci bir devrimle ihtiyacı olduğuna inanır gibi görüldüğü pekala sorulabilir. David Nicholls'un işaret ettiği gibi:

Anderson, İngiliz aristokrasisi hakkında esaslı bir noktayı gözden geçiriyor gibidir ... yani kapitalist bir sınıf olarak hatırı sayılır bir servete; günışın

[gücüne] ve uzun ömürlülüğe sahip olduğu gerçeğini. İkinci devrimi gereksiz kılan tam da bu olgudur.⁸³

İngiltere'de ikinci devrimin olmaması, geri kalmışlığının kaynağı olarak değil, tersine kıta ülkeleriyle karşılaştırıldığında İngiltere'nin kapitalist gelişmesinin ileri karakterinin bir göstergesi olarak görülmelidir. Onyedinci yüzyıldan itibaren İngiliz kapitalizminin alâmeti olan devlet ile sivil toplum ayrılığının çifte bir etkisi olmuştur: Bir yandan emeğin alınıp satıldığı bir mekanizma olarak pazarın yerleşmesi, emek ile sermaye arasındaki somut ilişkilere gerçek doğasını maskeleymiştir. Öte yandan bunun devletin sınıf karakterini gizlemek gibi bir etkisi olmuştur. Johnson'un belirttiği gibi, "burjuvazinin, üretim ve maddi yaşam alanlarındaki hamlesinin ideoloji ve devlet düzeyinde belki daha da özel olarak siyasal toplum ve parti düzeyinde maskeleyilmesi, İngiltere'nin tuttuğu yolu ayırt edici bir özelliğini oluşturur."⁸⁴

Ancak bu, başka yerlerle karşılaştırıldığında sınıf mücadelesinin İngiliz toplumu için daha geri planda kalan bir nitelik olduğu anlamını taşımaz. Sadece ekonomik artığın dağıtımı üzerinde üreticiler ile el koyucular arasındaki mücadelelerin siyasal bir mücadele olarak değil de, üretimin koşulları üzerinde bir mücadele olarak görünmesi anlamına gelir. Artık Devlet, artık çekme sürecinde doğrudan yer almadığından, sermaye ile ücretli emek arasındaki somut süreci "özel alan" içinde yoğunlaşmıştır ve devletin "kamu alanı" ile ancak dolaylı bir bağlantı içindedir. "Siyaset" in emek sömürüne doğrudan karşıt kapitalizm öncesi koşullardan farklı olarak kapitalizm dönemindeki sınıf mücadelesi, ancak kapitalist devletin "özerk" ve "tarafsız" görünen güçlerini göğüslemek üzere tek tek üretim birimlerinin sınırlarını aşmaya yöneldiği anda, siyasal hale gelir. Şu halde kapitalizm bir yandan işçileri yığınlar halinde büyük üretim birimlerinde toplamak suretiyle daha yüksek bir sınıf kimliği ve bilinci için gereken temelleri atarken, aynı zamanda kendi siyasal ve cebri yanlarını kapitalizm öncesi toplumlarda mümkün olandan çok daha eksiksiz bir biçimde "saklamak"ta, dolayısıyla işçi sınıfı içinde sınıf bilincinin gelişmesinde kısmi ve yanlış bir yarılma/kırılma yaratmaktadır.⁸⁵ Bu nedenle kıta Avrupasının

83. David Nicholls, "Bağımlı Bir Burjuvazi mi? Modern İngiliz Kapitalist Toplumunda Hegemonya Sorunu?", Colin Barker ve David Nicholls'un ayrıca hazırladığı, *The Development of British Capitalist Society: a Marxist Debate* (Manchester: Kuzeyleli Marksist Tartışmalar Grubu, 1988), s. 49.

84. Johnson, "İngiltere'nin Toplumsal Gelişmesi", s. 62.

85. Bakınız: Ellen Wood, "Kapitalizmde Ekonomik Olan ve Siyasal Olanın Ayrılması", *New Left Review* 127 (Mays-Haziran, 1981), s. 92-3.

daki muadilleriyle karşılaştırıldığında, İngiliz işçi sınıfının ondokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren nispeten bir durgunluk içine girdiği doğru olmakla beraber, bu durum İngiliz işçileri arasında "sosyalist" kültürün az gelişmiş olmasının sonucu olarak değil, İngiliz kapitalizminin çok daha ileri bir karaktere sahip olmasının bir ifadesi olarak da görülebilir.⁸⁶

Bu saptamalar en iyi halde, ancak 1850'den sonra İngiliz işçi hareketini faka bastıran reformcu uygulamalara temel oluşturulan maddi etkenlerden bazılarının kısmi göstergeleridir. Ancak devletin, John Saville'nin sözleriyle "sermaye sahiplerinin kâr peşinde koşmalarının, öbündeki anlamlı (son) engelleri" de kaldırmayı kabaca aynı dönemde başarmış olması da kayda değer bir durumdur.⁸⁷ Bunun yanında hakim sınıfın işçi sınıfına davranışında daha az cebri bir yaklaşımı benimsediği görülmektedir. Char-tismin yenilmesinden sonra işverenler, işçi sınıfı kesimlerini burjuva partilerinin yönlendiriciliği altında Parlamentarizmi kabule ayartarak, baskılama yerine rızayı geçirmeye girişiler. Bu strateji sınırlı bir başarı olanağı bulunmuş olmakla beraber iki önemli gelişmenin de ön habercisi olmuştur: İşçi sınıfının reformculuğunun artan cazibesi ile reformizmi cesaretlendirecek bir kurumsal çerçevenin toplumsal barış için ödenen bir bedel olarak en azından hakim sınıf kesimleri tarafından bilinçli bir biçimde kabul edilmesi.⁸⁸

Siyasal alanda bir işçi sınıfı reformizmi oluşturma gayretleri ksmen sermaye ile emek arasındaki güç dengesinde, üretim noktasında meydana gelen büyük ölçekli değişimlere bir yanıt niteliği taşıyordu. Yüksek vasıflı endüstriyel bir işçi sınıfının ortaya çıkması, kömür, tekstil ve demir, çelik gibi alanlarda üretimin kesintiye uğrama olasılığını hatırı sayılır boyutlarda arttırmıştı. İşverenler çoğu zaman işbirliğinin devamı açısından işçi sınıfının istekleriyle belli ölçülerde uzlaşmak dışında bir seçimde bulunuyorlardı.⁸⁹ Bu durumun net etkisinin uzun erimli sonuçları olmuştur:

Bu tür uzlaşmacı ilişkilerin kurumsallaşması, İngiliz sermayesinin 1870'lerden itibaren uluslararası ekonominin yaratıcı rekabetçi baskılara bir yanıt olarak sanayide parça başı ücret sistemlerini devreye sokmasını ya da kitle üretimi tekniklerini benimsemesini kendi başına engellemiş değildir. Ancak şöyle

86. Bakınız: Anderson, "Rakamlar", s. 48-51.

87. John Saville, "Perry Anderson'ın 'Rakamlarla Çöktü' Yazısı Üzerine Notlar", *Development of British Capitalist Society*, s. 36.

88. Robert Looker, "Yörüngede Değişme: Perry Anderson'ın İngilizlerin Tarihsel Gelişme Örnektisi Hakkındaki Anlaşında Değişiklik", *Development of British Capitalist Society*, s. 18-19.

89. Age., s. 20.

bir anlamı olmuştur: Sanayi sermayesinin bu yönde kararlı ve devamlı bir manevraya girmesi, Avrupa'nın en güçlü endüstriyel emek hareketine karşı yönelmiş ve İngiltere'de sanayi politikasının mevcut kalibunun radikal bir biçimde yeniden oluşturulmasını amaçlayan genel bir "işveren saldırısı" nı zorunlu kılacaktır. Bu da burjuva politikasının gerek stratejik gerekse yasal çerçevesinde dramatik değişiklikler olmasını gerektirecekti. Birlikte aldıkları bunların İngiltere'de sermaye ile ücretli emeğin odağında yer alan özenle oluşturulmuş iş idaresi ve müzakere aygıtı için yıkıcı bir tehdit oluşturmuş olması mümkündür.⁹⁰

Burada üzerinde durulması gereken nokta şudur: İngiliz kapitalizmi sadece Avrupa'nın en gelişmiş kapitalizmi değil; aynı zamanda ortaya çıkardığı işçi sınıfı da Avrupa'nın en gelişmiş işçi sınıfıydı. Üretim alanında işçilerin sahip olduğu güç, sermayenin İngiliz işçilerine dayatabileceği yükümlere kesin bir sınırlama getirmekteydi. Sermaye ancak bu "yapısal sınırlar" içerisinde hareket edebilmekteydi.⁹¹ Anderson İngiltere'nin gelişmesinin nedenlerini, sınıflar arasındaki ilişkinin -sınıf mücadelesinin dinamiklerinin- gerçek anahtar olabileceğini ciddi bir biçimde düşünmeden, hakim sınıfın kusurlarında aramaktadır.⁹²

Şayet İngiltere'de olan "klâsik" tipte bir burjuva devrimiye, Fransa arada bir durumu temsil eder. İngiltere'de olduğu gibi, burada da küçük üreticiler ile burjuvazinin koalisyonu, *ancien régime*'in alaşağı edilmesinde yaşamsal bir etken olmuştur. Ama Fransa'da, kapitalizm açısından bakıldığında küçük üreticiler de burjuvazi de çok daha az gelişmişti. Bununla birlikte devrimin siyasi karakteri bir anlamda çok daha gelişkindi. İngiliz Devrimi ile karşılaştırıldığında kentli ve köylü kitleler daha yoğun ve sürekli bir biçimde seferber edilmişlerdi. Bunun nedeni, kısmen eski hakim sınıfın İngiltere'de olduğundan çok daha fazla yere sağlam basmasından kaynaklanıyordu. Geniş burjuva kesimlerinin daha az ölçüde de olsa mutlak; devletin yapıları içinde aynı şekilde tutunmuş olmaları durumu daha da karmaşık hale getirmekteydi. Elbette bu, devrimin ilk evrelerinde aldığı biçimle de yakından ilişkilidir; burjuvazi giderek artan oranda siyasal makamlardan dışlanma tehdidi ile yüz yüze olduğundan, "siyaset" büyük ragbet görmekteydi.

Yine devrimin "siyasal bakımdan erken gelişmiş" olması, ondokuzuncu yüzyılda çok daha sıradan hale gelecek olan bir örüntünün de habercisi

90. Age., s. 21.

91. Age., s. 21.

92. David Coates, "Anderson'ın Tezain İzinde", *Development of British Capitalist Society*, s. 75.

siydi. Geri kalmış toplumlar daha gelişmiş kapitalist ülkelerle aralarındaki uçurumu kapamaya çalışınca, devlet de nispeten kısa bir zaman dilimi içerisinde rekabet olanaklarını iyileştirmek isteyen kimselerin doğal ideolojik merkezi durumuna geldi. "Devrimci programlar mevcut değişim biçimini ussallaştırmak yerine, arzulanır bir geleceğin öngörüsü haline döndürüldü."⁹³ Ama gelişkin nitelikteki devrimin de, devrim sonrası dönemde kapitalizmin genişlemesini smutlandırmak gibi paradoksal bir etkisi olmuştur. Eski hakim sınıfı yenmek için köylülüğe ve kentli kitlelere bel bağlayan burjuvazi, bu kez özellikle köylülere büyük tavizler vermek zorunda kalmıştı.

Ancak ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Fransız kapitalizminin kaydettiği yavaş ve çelişkili gelişmenin, yüzyıl ortalarına gelindiğinde hâlâ İngiliz kapitalizmini yakalayamamış olmak gibi bir anlamı vardı. Üstelik devletin asallığı, ekonominin genişlemesi önünde hâlâ bir engel olarak durmaktaydı. 1830 ve 1848 devrimci ayaklanmaları, Marx'ın sözleriyle "bu aygıtı parçalamak yerine (ancak) mükemmelleşmesine yararlıdır." Fransız Devrimi'nin kazanımlarını tam olarak gerçekleştirinin Bonapartist devlet olması ironiktir. Bonapartist devlet, ilk devrimin "aşağıdan" başlatıldığı şeyi "yukandan" tamamlamıştı.

Öte yandan Almanya yukarıdan burjuva devriminin klâsik bir örneğini temsil etmektedir. Almanya'da eski aristokratik düzeni alaşağı etmek için küçük üreticiler ile burjuva güçleri arasında bir koalisyon oluşturulamadı. "Eşitsiz ve birleşik gelişmenin" etkileri, sanayi burjuvazisi ile küçük üreticiler arasında hatırı sayılır düzeyde bir toplumsal farklılaşma yaratmıştı. Bunun sonucu olarak burjuvazinin aşağıdan devrimden duyduğu korku, mutlaklığa karşı devrimci maceralara girişme arzusunu galebe çalmıştı. Marx'ın da kabul ettiği gibi, başarısızlıkla neticelenen 1848 burjuva devrimi, Bismarck'ın yukarıdan devriminin tohumlarını atmıştı.

Ama hükâyenin başka bir yanı daha vardır. Aşağıdan devrim korkusu olsa olsa Alman liberalizminin önde gelen kesimlerinin kalıtsal tutuculuklarını azdırmıştı. 1848'de liberalizmin önde gelen sözcülerinden çoğu, devlet bürokrasisi saflarından gelmekteydi. Bunun sonucunda söz konusu kişiler kapitalizme karşı son derece kanışık duygular beslediler. Dolaysız maddi çıkarları mutlakçı devletlere sıkı sıkıya bağlı olduğu oranda, mutlak-

çılığın toplumsal temellerini kemirecek bir sisteme en iyi halde soğuk ve kayıtsız kalmalarında anlaşılacak bir yan yoktur. Öyle de olsa Büyük Frederick'in tanın reformları zamanından beri mutlakçılığı canlandırmaya yönelik her çabanın, üzerine dayandığı toplumsal yapıların temelini daha da oymaktan öte bir anlamı olmamıştır. Onsekizinci yüzyılda İngiltere'nin tarımsal devrimini yaratan toplumsal koşulları nakledenlerken II. Frederick'in danışmanlarının karşı karşıya kaldıkları ikilem buydu.

Reformcuların bilinçli amaçları ile eylemlerinin fiili sonuçları arasındaki çelişkili diyalektik, son kerrde ancak kapitalizmin zafiyetle birlikte uluslararası ekonomide ortaya çıkan yapısal değişiklikler bağlamında anlaşılabilir. Onsekizinci yüzyıl sonlarına gelindiğinde, bir zamanlar dünya ekonomisinin etkilerine kapılarını kapamış olan ulusal tarihler geçmişte kalmıştı. Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte Almanya, çevresini kuşatan burjuva devletlerinin yoğun baskısını üzerinde hissetmeye başlamıştı. Bismarck çağının en büyük kazanımı şu olmuştu: Alman devletinin yukarıdan devrimci dönüşümü, Almanya'nın dünya ekonomisinin genişlemesinden en büyük yararı elde edebileceği bir sırada meydana gelmişti.

Prusya mutlaklığının sarsak yapısına yeniden bir zindelik kazandırmak üzere girişilen bu son ve belki de en gözaltıcı hamlenin başlangıçta hiç de amaçlanmayan Bismarck'ın en büyük başarısını oluşturması belki de tarihin bir ironiydi. Ama bunun amaçlanmamış olması, Almanya'da kapitalizmin geleceği açısından taşıdığı anlam açısından bakıldığında devrimci karakterini hiçbir surette ortadan kaldırmaz. Callinicos, "burjuva devrimleri[nun], nesnel tarihsel süreçler ile bilinçli insan aktörlerinin keşişme noktalarında ortaya çıktığı"ni ileri sürüyor.⁹⁴ Devrimi gerçekleştirenlerin niyetleri ile devrimin nesnel sonuçları arasında var olan açıklığın, burjuvazinin etkin müdahalesini gerektiren burjuva devrimlerinde daha büyük olma eğilimi göstermesi, yukarıdan burjuva devrimlerinin karakteristik bir özelliğidir. Yukarıdan devrimlerin ekonomik bakımdan görece geri kalmış (Almanya, Meiji Japonyası) gibi ülkelerde ortaya çıktığı düşünülecek olursa, buna şaşılmanması gerekir. Sonuç olarak, yukarıdan devrimleri taşıyan toplumsal güçler çoğu zaman kuşaklar boyunca kapitalizmin sızmasına direnmiş toplumsal güçlerle ayrıdır.

Bu ışık altında bakıldığında, Anderson'ın sözünü ettiği "Devrim'den

93. David Blackbourn ve Geoff Eley, *The Peculiarities of German History* (New York: Oxford Üniversitesi Yayınları, 1984), s. 86.

94. Alex Callinicos, "Burjuva Devrimleri ve Tarihsel Materyalizm", *İnternasional Sosyalizm*, sayı 43 (Temmuz 1989), s. 126.

sonraki devrimler", onun anlattığı kadar pürüzsüz bir çizgi izlemeler Fransa'da 1830 ve 1848 devrimleri, kapitalizmin yoluna dikilen engellerin kaldırılmasında ancak kısmen başarılı olmuşlardır. Bu devrimlerin gelişkin "siyasal" karakteri, fiilen başarıldıkları şeyden ziyade, başarılmayı bekleyen şeyin bir ifadesiydi. Kapitalizmin en dramatik gelişmelerinin, Fransa devrimlerinin asalaklığının doruğunda olduğu ikinci imparatorluk döneminde ortaya çıkması paradoksal bir durumdu. Gördüğümüz gibi Almanya'da Bismarck döneminde devletin dönüşümü, büyük oranda sürecin aktörlerinin denetimlerinin dışındaki nesnel şartlar tarafından kullanılmıştı. Yukarıdan devrim, Almanya'nın kapitalizme nispeten geç geçişine bir karşılıktı. Dolayısıyla gerek Fransa'daki gerekse Almanya'daki "Devrimden sonraki devrimler", İngiltere'nin sözde eksik kalmış "modern ikinci devrimi"ni ölçmek bakımından zayıf birer kustastırılar.⁹⁵

Onyedinci yüzyıldan itibaren İngiltere ile kıta Avrupasındaki devletlerin izlediği farklılaşan gelişme yollarının uzun vadeli sonuçları hakkında sonuç babından bir şeyler söylemek gerekiyor. Gerek Fransa gerekse Almanya devletleri, demiryolu yapımı ve iletişim ağlarının kurulması biçiminde kapitalist altyapının gelişmesinde merkezi bir rol oynamışlardır ve her iki devlet de tarifeler ve bankacılık politikaları eliyle ondokuzuncu yüzyılın son on yıllarında sermayenin yoğunlaşmasını ve tekelleşmesini etkin bir biçimde teşvik etmişlerdir. İngiliz devleti ise tersine bu alanlarda çok küçük bir rol oynamıştır; İngiliz devleti ancak 1930'larda İngiliz sermayesinde tekelleşmeyi cesaretlendirmeye -o da oldukça gönlüsüz bir biçimde- başlamıştır.⁹⁶ Emek ile sermaye arasında güç dengesindeki değişiklikler, yabancı yatırımların azalması ve miadı dolmuş teknolojiler gibi pek çok etkenin içiçe geçmesinden ötürü, ondokuzuncu yüzyıl sonlarında İngiliz kapitalizminin gücündeki tavsamanın nedenleri epey karmaşık olsa da, bizzat devletin *laissez faire* özelliğinin İngiliz sermayesinin "ussallaşması" önündeki başlıca engellerden birini oluşturduğu yadsınmaz gibi görünmektedir. İngiliz devleti içerde yasalar dışarda yağma yoluyla, sermayenin gelişmesini ve büyümesini kolaylaştırmayı adet edinmişti; ekonominin büyük ölçekte yeniden yapılanmasını gerçekleştirmek üzere sermayenin işlerine karşılık gibi bir alışkanlığı olmadığı gibi, bunu yapacak bürokratik kaynakları da yoktu. Bu engel ancak, kıta Avrupasındaki rakip kapitalist devletlerin İngiltere'nin dünya ekonomisi üzerindeki hege-

95. Age., s. 47.

96. Bakınız: Eric Hobsbawm, *Industry and Empire*, s. 225-48. Anderson da benzer noktalar üzerinde durmuştur, "Rakamlar", s. 37-8, 42-3.

monyasına ciddi ciddi meydan okumaya başlamalarına birlikte kronik bir hal aldı.

Yirminci yüzyıl başında Avrupa'nın egemen devletlerinin oynadığı tarihsel rol tersine dönmüştü. İngiliz kapitalizminin büyük bölümü gibi, İngiliz devleti de "önceliğin [yol açığı] dezavantajlar"ın acısını çekmeye başladı.⁹⁷ Fransa'nın ve Almanya'nın durumunda eskiden kapitalizme köstek olan şeyler -şişkin bürokratik ve askeri devlet yapıları- bu kez sermayenin hizmetine koşmuş üstün aygıtlar haline geldiler. Tarihsel rollerde yağan bu tersyüz oluşun, bütün bir yirminci yüzyılı etkileyen gerçekten de muazzam sonuçları olmuştur.

97. Alex Callinicos, "İstisna mı, Semptom mu? İngiltere'nin Bunalımı ve Dünya Sistemi", *New Left Review* 169 (Mayıs-Haziran, 1988), s. 103.